

الرساله

Ketabton.com

Al-Risala

ثلورمه كنهه - اپريل، ۲۰۲۵ز

«اې خلکو! خبر شی، څرنگه چې تاسې ویده کېږئ، همداسې به مړه کېږئ او څرنگه چې تاسې راوینښېږئ، همداسې به بېرته راژوندي کېږئ. او بیا د تل لپاره یا جنت دی او یا د تل لپاره دوزخ.»

- د واقعیتونو په مقابله کې
- د ځان په هکله غلط فهمي
- د «ادب» تحقیق
- علم کلام - نوې کتنه
- په اسلام کې د ښځې مقام
- په پخوا زمانو کې انسان څرنگه لیکل کول؟
- پرده او حجاب

الرسالہ

Al-Risala

خلوورمه كنهه - اپريل ، ۲۰۲۵ ز

سرپرست: مولانا وحيدالدين خان

ژبلره: رحمت شاه فراز

- زموږ قوم جاهل دی، تاسو د دې قوم د ناپوهي پر وړاندې ولې نه راپورته کېږئ؟

- تاسو خپله څومره زدکړې کړې دي؟

- له بده مرغه ما خو خپله تعلیم ونه شو کړای.

- نو بیا داسې وکړئ، چې سمدستي په کومه تعلیمي اداره کې نوملیکنه وکړئ. که تاسو زدکړې وکړې، نو لږ تر لږه د قوم یو جاهل خو به کم شي.

د دوو کسانو دا مکالمه راته نښي، چې په اوسنیو حالاتو کې زموږ لپاره د کولو کار څه دی؟ هغه دا دی، چې نورو ته د نصیحت په ځای هر کس په خپله برخه کې مصروف شي.

د ژوندي قوم نښه دا ده، چې هر وگړی یې د «زه څه وکړم» په پوښتنه فکر کوي. خو کله چې د یوه قوم وگړي د «نور څه وکړي» په پوښتنه بحثونه پیل کړي، نو داسې قوم مړ بویه. دا حرکت د مرگ حرکت دی، نه د ژوند حرکت.

د اسلام داعي بايد کوم صفتونه

ولري؟

(شيخ الازهر دوكتور عبدالحليم محمود)

بل خای یې فرمایلي «طلب العلم فريضة على كل مسلم و مسلمة.» له دې ښکاري، چې د دعوت په ډگر کې لومړنی شی دا دی، چې داعي په علم بالقرآن او علم بالسنت سمبال وي. الله تعالی قرآن کریم نازل کړی او نبي کریم ص یې شرحه او تفصیل کړی دی. د نبي کریم ص شرحه مور د سنت په کلمې تعبیروو او د احادیثو په بهترینو کتابونو کې شپږ صحاح دي، چې مؤلفینو یې له ډېرو خواریو وروسته راټول کړي دي. امام بخاري، امام مسلم او نورو مصنفینو د الله تعالی د رضا په خاطر د دې احادیثو په تدوین او ترتیب کې زیار گاللی دی. له بهترینو کتابونو نه یو بل کتاب چې د یوه مسلمان عادتونه او اخلاق راته تشریح کوي، ریاض الصالحین، د امام نووي اثر دی. په دې کتاب کې ضعیف او موضوع حدیثونه نه دي راوړل شوي، بلکې یا خو صحیح حدیثونه دي یا حسن چې د یوه مسلمان د عمل لپاره بیخي بسندویه دي. نبي کریم ص چې په څه ډول د خپل قول په ذریعه د قرآن شارح و، همداسې د خپل ژوند له پلوه هم د قرآن کریم شارح و. د نبي کریم اخلاق قرآن و، هغسې چې حضرت عائشه رض فرمایلي دي **كان خلقه القرآن**. له دې ښکاري، چې د داعي لپاره اړینه ده، چې د نبي کریم له سیرت سره هم بلدتیا ولري او د دې لپاره باید د ابن کثیر سیرت مطالعه شي چې د سیرت بهترین کتاب دی.

د الازهر پوهنتون شيخ دوكتور عبدالحليم محمود پر نومبر ۱۹۷۵ز هندوستان ته په سفر راغلی و. په دې سفر کې نوموړی جامعه دابيل (سورت) ته هم لاړ، او دلته د ښوونکو، زده کوونکو او ځایي خلکو یوه غونډه وشوه چې شاوخوا لس زره کسانو گډون په کې کړی و. له مسلمانانو نه علاوه نامسلمانان هم په لوی شمېر کې ورته راغلي وو. په دې خای کې د الازهر شيخ پر ۱۱ نومبر په عربي کې وینا وکړه، چې دلته یې د هماغې وینا ژباړه رااخلو.

(له حمد او صلوة وروسته) هغه کوم شرطونه دي، چې یو داعي باید پرې سمبال وي. لومړنی شی دا دی، چې داعي باید په بصیرت سره خپل دعوت وړاندې کړي. الله تعالی فرمایلي دي: **قل هذا سبيلي ادعوا الى الله على بصيرة انا و من اتبعنى من المسلمين**؛ یانې د داعي لپاره لومړنی اړین شی دا دی، چې د دعوت په برخه کې پوره بصیرت ولري او بې له شکه چې په بصیرت پورې علم او پوهه هم غوټه دي یانې داعي باید د دعوت له طریقو او اسلوب سره هم بلدتیا ولري. پکار ده، چې د قرآن کریم پوهه ورسره وي، له احادیثو سره اشنایي ولري. نبي کریم ص فرمایي «**خيرکم من تعلم القرآن و علمه**». الله تعالی فرمایي «**لا يستوى الذين يعلمون والذين لا يعلمون**». نبي کریم ص فرمایلي «**اطلبوا العلم ولو كان بالصين**» او

د داعي لپاره بل شرط دا هم دی، چې د داعي په زړه کې یوازې د خدای وېره وي، نه د بل چا وېره؛ او د لومه لائمه له وېرې پرته د دعوت او تبلیغ کارونو ته اوږې ورکړي، دریم شرط چې یو داعي یې باید ولري، دا دی، چې د دعوت چاره په حکمت او موعظت سره سرته ورسوي او خپل چاپیریال پوره په پام کې ولري. له هرې طبقې سره او په هر چاپیریال کې هغه طریقه خپله کړي، چې د دعوت د بریا لپاره مناسبه وي. همدا خبره الله تعالی په «**ادع الی سبیل ربک بالحکمة و الموعظة الحسنة**» کې کړې ده. د حالاتو او زمانې له پلوه د دعوت هغه طریقه خپله کړي، چې له انساني مزاج سره سمه او له حالاتو سره جوړه وي، د حکمت او موعظت هغه اسلوب غوره کړي، چې زړونه د داعي په خوا کاره کړي، احساسات راوپاروي او بنده خپل رب ته متوجه کړي.

ویل شوي دي، چې «**وجادلهم بالتی هی احسن**». نرم خوی او نرمه وینا د دعوت له اساسي شرطونو څخه ده. او ویل شوي دي چې «**ولو كنت فظا غليظ القلب لا نفصوا من حولک**».

په پورتنی آیت کې یوه بله خبره د نېک عمل هم شوې ده او له نېک عمل نه مراد هغه عمل دی، چې اسلامي وي، له اسلامي شریعت سره اړخ ولگوي، د اسلام له مزاج سره جوړ وي، او د عمل هدف او مقصد د الله تعالی ذات وي. د موضوع او نیت له هر پلوه له اسلام سره مطابق وي. که نیت سوچه نه وي یا په دې عمل کې د الله تعالی له ذات پرته بل څوک مقصود وي، نو دا عمل به اسلامي نه بلل کېږي او نه به ورته د صالح عمل نوم اخیستل کېږي. په اوسنی زمانه کې مو باید په دې خبره سر خلاص وي، چې هغه عمل به صالح عمل گڼل کېږي، چې د نیت او موضوع له مخې اسلامي وي. دریمه او وروستی خبره هغه ده، چې په دې آیت کې راغلې، «**وقال انی من المسلمین**». له رسول الله ص نه د اسلام په تړاو پوښتنه وشوه، نو نبی کریم ص وفرمایل «**ان تسلیم قلبک**» یانې زړه دې الله تعالی ته تسلیم شي. همدا اسلام دی. هغه څه چې الله تعالی یې امر کړی، هغه وکړې او له څه شي نه یې چې منع کړی یې، له هغه راوگرځې، یانې ستا په وجود کې د بندگي او عاجزي ټول شان ښکاره شي، همدا اسلام دی او الله یو گڼي. سر دې د الله په وړاندې ټیټ وي او په هره برخه کې د هماغه اطاعت وکړې او هماغه ته دې غاړه ټیټه وي. همدا د اسلام حقيقي معنا ده.

دین، آخرت غوښتنه ده

مهاتما گاندي هم په اشتراکیت عقیده لرله او کمونیستانو هم. خو د دواړو فرق دا و، چې گاندي اختیاري سوشلیزم ته غاړه ایښې وه او کمونیستانو جبري سوشلیزم ته. د کمونیستانو سوشلیزم په خلکو کې ومنل شو، خو د گاندي سوشلیزم یوازې د گوتې په شمېر خلکو ورسره ومانه. وجه یې ډېره ساده وه: د کمونیستانو نظریه د عامو خلکو له فکري سویې سره برابره وه. مگر د گاندي نظریه سره له دې چې بهتره وه، د عوامو له فهم نه لوړه وه. په دې نظریه یوازې هماغه خلک پوهېدلی شوی، چې په ټولنیزو مسایلو کې یې ژور فکر درلودلی.

همدغه چاره له مذهب سره هم رامنځته کېږي. په عامو خلکو کې چې د یوه مذهبي غورځنگ تود هرکلی کېږي، نو د دې حتمي معنا دا نه ده چې دغه غورځنگ په رښتینولۍ ولاړ دی، بلکې و دې شي چې وجه به یې دا وي، چې د عوامو فکري سطحې ته به نږدې وي. د روژې په میاشت کې په هغو دوکانونو ډېره زیاته گڼه گونډه وي، چې د پېشلمې او روژه ماتي «خوندور خواړه» خرڅوي. مگر څوک چې د روژې فلسفه بیانوي، د هغه په شاوخوا کې به مو ډېر کم کسان تر سترگو شي. ولې؟ ځکه چې د خوندورو خوړو تلوسه په هر سړي کې وي. خو په فلسفیانه غور او فکر د خلکو سر په درد کېږي.

هغه مذهب چې په «حلوا او بریاني» کې د ثواب رازونه بیانوي، هغه به ډېر ژر د خلکو ملاتړ ومومي. ځکه چې د مذهب دغه بڼه د عوامو فکري سطحې ته نږدې وي. د دغه ډول مذهب په خپلولو سره دوی په خپل ژوند کې بدلون ته اړتیا نه ویني. هغه مذهب چې د کشف او کراماتو داستانونه ورپورې تړلي وي، عوام به د هماغه مذهب په لور منډې ور وهي، په دې چې له عجایبو سره مینه په ټوله دنیا کې یوه عامه انساني ځانگړنه ده. دغه راز هغه خلک چې مذهب په سیاسي اصطلاحاتو کې بیانوي یا د غونډو او شعارونو مذهب توزیع کوي، هغه به ډېر په اسانه د خلکو توجه ځان ته واړوي، ځکه چې همدا هغه شیان دي، چې خلک له پخوا نه ورسره اشنا دي.

دین په اصل کې آخرت دی. د دیني ژوند مطلب دی، داسې ژوند چې ټوله توجه د آخرت په بریا او ماتې پورې راټوله وي. خو خلک په هره زمانه کې د دنیوي بوختیاوو په سطحه کې ژوند کوي. که دین د دوی په دنیوي ژوند کې د ضمیمې په ډول راځي، نو دوی یې په منلو کې هېڅ خنډ نه ویني. په دې حالت کې دوی دین بالکل په هغه سطحه کې مومي، چې پخوا په کې ولاړ و. خو کله چې دین د آخرت پالنې په شکل کې ورته وړاندې شي، چې همدا یې حقیقي شکل هم دی، نو بیا د خلکو سر نه پرې خلاصېږي، او خلکو ته چې دغه دین له خپلې فکري سطحې لرې اېسي، نو ځکه انکار ترې کوي.

په پخوانۍ مکه کې چې خلکو د لمانځه په اړه ویلي و، چې په بیت الله کې راټول شئ، چکچکې ووهئ او شپېلکې ووهئ (انفال - ۳۵)، نو د خلکو په منځ کې یې مقبولیت ډېر وخت ونه نیوه. چا چې د خدای پرستی کمال دا ښودلی و، چې حاجیانو ته اوبه ورکول شي او د مسجد حرام خدمت وشي (توبه - ۹) هغوی هم ډېر ژر په عامو

خلکو کې تائید ترلاسه کړ. ځکه چې دا خبرې د هغوی فکري سطحې ته نږدې وې. هغوی په خپل پخواني دنيوي قالب کې له بدلون پرته دغه دين په خپل ژوند کې ورزياتولی شوی. دغه راز هغو خلکو چې د مذهب خلاصه يې دا نبودلې وه، چې د احبارو او راهبانو (مشرانو) لمنه در تم کړی (توبه - ۳۱) هغوی هم په عوامو کې ډېر زيات ومنل شوو. ځکه چې د مشرانو مذهب د خلکو له دنياپاله ژوند سره هېڅ تکر نه درلوده. په دې ډول دوی کولی شوی، چې د خپلې خوښې په دنيوي بوختياوو کې هم لگيا اوسي او د خپل خلاصون او بریا يقيني چاره هم وکړي.

خو د مذهب دعوت چې کله د نبي کریم ص په ژبه بيان شو، نو بالکل يوه بدله بڼه يې مخې ته راغله. دلته چې کوم مذهب وړاندې شوی و، هغه د خلکو د دنياپاله ژوند په قالب کې نه و، بلکې غوښتل يې چې هغه قالب درې وړې کړي او خپل ځان ته نوی ځای جوړ کړي. د اسلام د پيغمبر مذهب د مکې له خلکو نه غوښتل چې د اخرت په لور ورمندې کړي نه د دنيا په لور. د همدې لپاره بالکل فطري وه، چې طبيعتونه ترې بېزاره شي، او خلک ترې مخ وگرځوي او ملنډې پرې ووهي.

د واقعیتونو مقابله په الفاظو ناشونې ده

راتولې شوې او دښمن ته يې ښېراوې شروع کړې: «هی شوله! د فرنگیانو توپونه دې چينجي وخورې.» د اود د نواب دغه پېښه خو هسې ډېره ناشنا په نظر راځي. خو که غور وکړو، نو په اوسنی زمانه کې زموږ د رهبرانو حال هم له دې نه ډېر مختلف نه دی.

نواب واجد علي شاه تر ۱۸۵۶ پورې د اود واکمن و. ده ته يې د «سلطان عالم» لقب ورکړی و. ويل کېږي، چې کله د هند په زياتو برخو د شرقي هند شرکت منگولې خښې کړې او خبرونه راغلل چې د انگرېزانو پوځونه د لکنو په لوري راخوځېدلي دي، نو د اود د نواب مېرمنې په مانۍ کې د نواب شاوخوا ته

په تېرو پېړيو کې چې غربي قومونو په اسلامي هېوادونو وزرې وغورولې، نو د هغو په ضد په ټوله اسلامي دنيا کې بې شمېره رهبران راپورته شوو. په ختيځ باندې د غرب دغه واک، د خپل نوعيت له مخې يوه ساينسي پېښه وه، نه په ساده ټکو کې مازي يوه سياسي پېښه. خو له دې پېښې سره د مبارزې لپاره چې زموږ له منځ نه کوم خلک راپورته شوو، هغه ټول يا شاعران وو يا واعظان. غالب قومونه د ساينس او ټکنالوژي په زور مخته روان وو، خو د هغوی د خپلو لپاره زموږ له رهبرانو سره يوازې له شور او غوغا نه ډک د لفظونو توپان و. که د اود واکمن د ماشين مقابلې د ښځو د ښېراوو په مټ کوله، نو زموږ رهبرانو هم هڅه وکړه چې د ماشين مقابلې د شاعري او وعظونو په مټ وکړي. په دې دواړو کې ظاهري فرق خو شته، مگر د حقيقت له مخې هېڅ فرق نه لري.

د مولانا محمد علي (۱۹۳۱-۱۸۷۱) د ليک او وينا انداز رشيد احمد صديقي په دې ټکو کې انځور کړی دی: «څه يو بلا ليکوال او ويناوال و. چې خبرې به يې کولې، ته وا د ابوالهول اواز د مصر له اهرامونو سره سر جنګوي. چې ليکل به يې کول، گواکې د توپونو په کارخونه کې توپونه سازېږي يا د شاه جهان په ذهن کې د تاج محل نقشه برابرېږي. ما د دريځ په سر د هغه وينا اورېدلې ده. او محمد علي ته مې له داد ورکولو مخکې انيس ته داد ورکړی دی، چې «زمری په غورېدو را روان دی.»»

د جمال الدين افغاني (۱۸۹۷-۱۸۳۸) د وينا يوه نمونه هم وګورئ. په ۱۸۶۸ کې سيد افغاني هندوستان ته راغلی و او ډېر وخت په حيدر آباد کې مېشت و. دلته يې د هندوستانيانو په يوه غونډه کې د وينا پر مهال وويل:

اې د هندوستان خلکو! د حق په عزت او د عدل په راز مې دې قسم وي! تاسو سلگونه ميليونه ياستئ، که تاسې ټول مچان هم وای، نو يوازې د بنگا له لاسه به مو هم لويه بریتانیا کڼه شوې وه او د گليډستون غوږونو به کار پرې ايښی و. او که تاسې يهودي وای او خدای مو جوښې بدلې کړې او کيشپونه يې درنه جوړ کړي وای او په بحر کې مو په لامبو وهلو د بریتانیا جزيرې ته ځان رسولی وای، نو ستاسې له بوج نه به ټوله جزيره ډوبه شوې وه او بېرته به خپلواک خپل هېواد ته راستانه شوي وای.

**«يا اهل الهند، وعز الحق و سر العدل،
لو كنتم، و انت منات الملائين، ذبابا لكان
طنينكم يصم آذان بريطانيا العظمى
ويجعل في آذان كبيرهم المستر
غلاستون وقرا، ولو كنتم، و انتم منات
الملائين من اليهود و قد مسخكم الله
فجعل كلا منكم سلحفاة و خضتم البحر
واحطتم بجزيرة بريطانيا العظمى
لجرتموها الى القعر وعدتم الى هندكم
احراراً.» (۷۰)**

په ۱۹۴۶ز کې ملګرو ملتونو د فلسطين د وپش اعلان وکړ او د يهودانو حکومت يې په رسميت وپېژانده. اسرائيل د ملګرو ملتونو د غړيتوب لپاره هم ونومول شو.

شيخ حسن البناء (۱۹۴۸-۱۹۰۶) د خپل بارعبه شخصيت او زورور وعظ له امله اوسمهال په مصر کې ډېر مقبول رهبر ګرځېدلی دی. هغه په دې مسئله باندې د وينا پر مهال وويل: «اې د مصر خلکو! همدا د پرون خبره

ده، چې د هيضې په وبا کې د مصر څلور زره وگړو له نس ناستې او استغراق نه خپل ژوند له لاسه ورکړ، او تاسې وزغمل. اوس څه شوي دي؟ آیا تاسې دا نه شئ زغملی، چې زموږ څلوېشت زره نور کسان دې هم زموږ د بنکلي فلسطين د خپلواکۍ په خاطر خپلې وينې توی کړي او د شهادت جام په سر واړوي؟»

دغسې واعظان په ټوله اسلامي نړۍ کې پيدا شول. په دې ټوله موده کې هېڅ داسې رهبر راپورته نه شو چې په علمي تحليل او ساينسي ذهن سمبال وي. له هر يوه سره بس د شعر او وعظ توپان و. پايله يې ښکاره ده. هغسې چې د ښځو په ښکتنځلو او ښېراوو د انگرېزي پوځونو په توپونو چينجي نه گډېږي. د شاعرانو او واعظانو په لفاظيو هم د ملتونو جوړېدل امکان نه لري. او د يوې نيمې پېړۍ د زورورو چينغو هلې ځلې د دې خبرې د پخلي لپاره بيخي کافي دي.

په خدايي قانون کې جانبداري نشته

د قبيله مخزوم يوه ښځه د غلا په جرم کې ونيول شوه. قضيه يې رسول الله صلى الله عليه وسلم ته راوړل شوه. د قبيلې خلک ډېر پرېشانه وو، چې له سزا نه يې څرنگه وژغوري. پخپله يې دومره زړه نه شوی کولی، چې نبي کریم ص ته يې سفارش وکړي. بلاخره يې حضرت اسامه په يو ډول راضي کړ. خلکو فکر کاوه، چې حضرت اسامه رض، نبي کریم ص ته ډېر گران دی، نو ځکه د هغه خبره به ونه غورځوي. حضرت اسامه چې کله دا خبره وکړه، نو نبي کریم ص ډېر سخت خفه شو او له غوسې يې څېره تکه سره واوښته او ويې فرمايل:

«اسامه! آیا په خدايي حدونو کې سفارشونه کوې؟»

بيا يې ټول خلک راټول کړل، خطبه يې ورکړه او ويې فرمايل:

«له تاسې مخکيني په همدې تباه شول، چې درانه سړي به چې جرم وکړ، نو خوشي به يې کړ او چې يوه عادي سړي به جرم وکړ، نو سزا به يې ورکوله. په خداى قسم! که د محمد ص لور فاطمه رض هم غلا وکړي، د هغې به هم لاس پرې کړای شي.»

بنده زیاتره وختونه د ځان په هکله په غلط فهمي کې مبتلا وي

۱- سید محمد بن یوسف حسینی جونپوري (۱۵۰۴-۱۴۴۳ز) د خپلې زمانې وتلی او منلی بزرگ و. د الله تعالی په ذات باندې د ده ایمان دومره لوړ و، چې اعلان یې کړی و چې «که انسان په دنیا کې د خدای زیارت ونه کړي او الله تعالی د زړه یا سر په سترگو په خوب یا په وینښه کې ونه ویني، نو مؤمن نه دی.» د ده ژوندلیک لیکونکي په یوه خوله دي، چې په رښتینولۍ او عزیمت کې ډېرې لوړې درجې ته رسېدلی و. د لوړ استعداد، اغېزناک بزرگ و، د دعوت الی الله او هجرت فی سبیل الله، سربښدنې او زهد او امر بالمعروف او نهی عن المنکر په برخه کې یې ساری په ډېر مشکل پیدا کېده.

خو د خپلې ټولې نېکي او بزرگي په خوا کې دا یوه تېروتنه ترې وشوه، چې دعوا یې وکړه، چې همدی هغه «امام مهدي» او «مهدي آخر زمان» دی چې په حدیثونو کې یې یادونه شوې ده او د مهدویه فرقې بنسټ یې کېښوده. د ده بزرگي او تقدس په خلکو کې دومره منلي وو، چې کله یې دعوا وکړه، نو د هغه په وخت هندوستان کې، تر افغانستانه پورې، ډېره زیاته غوغا جوړه شوه او له علماوو او پاچاهانو تر عامو خلکو پورې د مجلسونو او خبرو موضوع وگرځېده. خو وروستنیو نتایجو ونښوده، چې د ده دا دعوا یوازې په توهم ولاړ وه.

۲- محمد حامد (۱۸۸۵-۱۸۴۴) چې وروسته په مهدي سوډاني مشهور شو، د سوچه عربو له نسل څخه و. له زدکړو وروسته یې د تصوف دنیا ته تمایل پیدا شو. خپل جومات یې جوړ کړ او په گوشه نشیني کې یې خپل تعلیم او عبادت ته مخه کړه. دا چې شخصیت یې ډېر رانښکونکی و، نو د مریدانو او شاگردانو شمېر یې ورځ تر بلې په زیاتېدو و او ډېر زیات شهرت یې پیدا کړ. خو همدا شهرت او مقبولیت د ده د غلطفهمي سبب شول. یوه مؤرخ لیکلي:

ژباړه: چې کله یې د لارویانو او مریدانو شمېر زیات شو، نو ده فکر وکړ، چې همدا زه مهدي یم او بیا یې د خپل دعوت خپرولو ته مخه کړه او په خلکو کې یې مشهوره کړه، چې امام مهدي همدا زه یم.

«لما کثرتا تباعه و مریدوه اعتقدانه المهدي المنتظر ثم اخذ ینشر دعوته و وزع منشورات علی الناس بانه المهدي المنتظر.» (جمال الدین افغانی - ۱۲۶مخ)

په دې زمانه کې په سوډان کې د انگرېزانو غلبه وه او هغوی هلته د ظلمونو سیوری غوړولی و او د مهدي کېدو له امله ده باید د انگرېزانو دغه فتنه له منځه وړې وای، چې په دې سره یې د خانقا ژوند د جنگ په ژوند بدل شو. او په لومړیو کې یې یو څه بریا هم په برخه شوه، خو بالاخره انگرېزانو د ده ډلې ته ماتې ورکړه او له خپلو وروسته یې دی هم ختم کړ. او په دې سره انگرېزي توب په مهدي توب برلاسی شو.

۳- ابوالکلام آزاد (۱۹۵۸-۱۸۸۸ز) ته خدای دېر غیرعادي استعداد ورکړی و. خو د ده لاندې خبرې یوازې همدا زیاتوي چې دی هم د ځان په هکله په سخته غلط فهمي کې مبتلا شوی و:

«د افسوس ځای دی چې زمانې زما له مغزو نه د کار اخیستو هېڅ چاره ونه کړه. غالب خو یوازې په خپلې شاعري پسې سرتکولی دی. خو نه پوهېږم چې له ماسره به قبر ته څه، څه شیان لار شي.»

ځینې وختونه چې فکر کوم نو په طبیعت باندې مې د پنبماني او درد یو عجیبه کیفیت نازل شي. د مذهب، علومو او فنونو، ادب او انشاء، شاعري هېڅ داسې دره به نه وي چې د فیضانونو مبداء یې بې شمېره لارې د دې نامراده بنده په زړه او ذهن نه وي وازې کړې او

هره شېبه یې له پېرزوینو او لوربینو نه لمنه نه وي ور مالامال کړې. تر دې پورې چې هره ورځ ځان د معاني په دنیا کې په نوي مقام کې وینم او د هر منزل کرشمې د تېرو منزلونو د جلوو په وړاندې تېرې وي، مگر افسوس هغه لاس چې د فکر او نظر په دې شتمني یې نازولی يم، هماغه لاس به ښایي د کار او عمل په ډگر کې تش لاسی پرې ایښی يم. زما د ژوند ټوله تراژیدي دا ده، چې زه د دې ديار او د دې زمانې سپری نه وم، خو همدې ديار او زمانې ته یې سپارلی يم.»

خو د لویوالي دیوه یې لا هم په سر کې تته شوې نه وه. او یوه بله لاره یې وسنجوله. په شام کې یې د نبوت دعوا وکړه. د خپلې سحریاني او ادبي زور په مټ یې ډېر زیات خلک د ځان عقیدتمندان کړل. له متنبی نه د نبی کریم ص په هکله پوښتنه وشوه، نو ځواب یې ورکړ، چې پخپله نبی کریم ص هم زما د راتلو زېری ورکړی دی او فرمایلي یې دي، چې «لا نبی بعدی». د دې حدیث معنا دا ده، چې له ما وروسته بل نبی نشته. خو متنبی د متن اعراب وربدل کړل او دا معنا یې ترې وباسله، چې له ما وروسته به د «لا» په نوم شخص پیغمبر شي او زما نوم په اسمان کې «لا» دی. ده د قرآن کریم په مقابله کې خپل یو څه کلام هم وړاندې کړ.

د ده دعوا چې مشهوره شوه، د اخشیدیې واکمن امیرحمص راوښووه او زندان ته یې واچاوه. متنبی ډېر

۴- ابو طیب احمد بن حسین متنبی (۳۵۴-۳۰۳هـ) په کوفه کې په یوه نېستمه کورنۍ کې دنیا ته راغی. پلار یې د ابوبو رسولو پېشه لرله. متنبی له کمکیني نه د ډېرې لوړې حوصلې سپری و او د لوی انسان کېدو هیله ورسره وه. همدغې جذبې لومړی د شاعري دنیا ته ورساوه، په دې چې په هغه زمانه کې د شهرت، شتمنی او مقام د ترلاسي تر ټولو اسانه لاره شاعري وه. خو په شاعرېدو د ده طبیعت قناعت ونه کړ او د پاچا کېدو خوبونه یې پیل کړل او خلک یې د خپل خلافت بیعت ته ولمسول. د بیعت هیله یې پوره شوې وه، چې د سیمې والي یې له دې ارادې نه خبر شو. دی یې وښووه او بندي یې کړ. متنبی له زندان نه د والي په نوم یوه قصیده واستوله او د خپلې بښنې هیله یې په کې څرگنده کړه. والي بېرته خوشي کړ.

د دين تبليخ يې کاوه او هر ډول کړاوونه يې گال

د بني سليم صحابي منيب وايي چې زه (د جاهليت په زمانه کې) حج ته تللی وم. د عرفات په ميدان کې مې وليدل چې يوه ځوان سره چپنه اغوستې او له ځان سره وايي: «ياايها الناس وحدوا الله تفلحوا ياايها الناس قولوا لا اله الا الله تفلحوا». يانې اې خلکو! الله يو وگنئ، کامياب به شئ. اې خلکو! لا اله الا الله ووايئ، کامياب به شئ.

خو يو بل کس دی په کانو ولي او وايي «ياايها الناس لاتسمعوا انه كذاب» يانې اې خلکو! خبرې ته يې غور مه نيسئ، دی لوی دروغجن دی.

ما ترې وپوښتل چې دا سپری څوک دی؟ وويل شوو، چې دا سپری د قریشو ځوان دی، چې د پيغمبري دعوا کوي او دا بل کاني وپوښتنکی يې تره ابو لهب دی.

دا ډول ډېرې زياتې پېښې ترسره شوې دي. نبي کریم صلی الله عليه وسلم درويشت کاله د دين تبليغ وکړ او راز راز ظلمونه يې وگال. بيا بيا ځلې به د الله تعالی له لوري ټينگار کېده، چې واصبرو ماصبرک الا بالله ولا تحزن عليهم ولا تکن في ضيق مما یمکرون، ان الله مع الذين اتقوا والذين هم محسنون. په بل ځای کې ويل شوي: ولا تستوی الحسنه ولا السيئة ادفع بالتی هی احسن.

صبر وکړه او زغم ولره، مه غمجن کېږه، سینه دې مه تنگوه، بدې او نېکې دواړه برابر نه دي، د کاني ځواب په کاني او د نېکنځا ځواب په نېکنځا مه ورکوه، بلکې د کاني ځواب په گل

پرېشانه شو او د نبوت له ادعا نه يې توبه کړه او ازادې يې ترلاسه کړه. په دې سره يې د معتقدينو کړۍ هم ماته شوه. تر دې وروسته به يې د باچاهانو مدحې ليکلې او پيسې به يې پرې گټلې. خو د ځان لپاره د سرداري مزاج به بيا بيا ځلې له خپل ممدوح سره مخامخ کړی و او په پای کې عضد الدوله (شیراز) له منځه يووړ. حال دا چې تر دې مخکې يې د ده مدحه ليکلې وه او انعام او اکرام يې هم ترې اخيستي وو.

د «ادب» تحقيق

د يوه حديث الفاظ په دې ډول دي:

«ادبي ربي فاحسن تأديي» يانې زما رب زما تربيه وکړه او ډېره ښه تربيه يې وکړه. له دې نه ښکاري، چې د ادب کلمه په لرغوني عرب کې هم کارېدله. خو په دې کې اختلاف دی، چې ادب وييکې (د ادبياتو په معنا) له کومې کلمې نه راغلی دی.

عام فکر دا دی، چې له ادب نه راوتلی چې معنا يې مېلمستيا ته بلنه ده. خو فرانسوی مستشرق پروفيسور نلينو د دې لفظ د جرړې په هکله يو بل نظر لري. دی ادب له دآب څخه (د عادت په معنا) مشتق شوی گڼي.

د ده په وينا، د ادب کلمه له مفرد څخه نه، بلکې له دآب جمع څخه راوتلې ده، د دآب جمع آداب دی، چې وروسته په اداب بدله شوې، لکه د بئر او رئم جمع حالتونه چې له آبار او آرام نه په آبار او آرام بدل شوي دي.

د ده په نزد د دآب د جمع آداب استعمال دومره عام شو، چې عربو د دې جمع حالت اصلي بڼه او په دې کې شوي بدلونونه هېرکړل.

او فکر يې وکړ، چې آداب داسې جمع ده، چې هېڅ تغيير په کې نه دی راغلی او له دې جمع نه يې د دآب مفرد صيغې په ځای ادب راوايستله او ادب د عادت په معنا دود شوه. له دې وروسته دا کلمه له خپلې اصلي معنا نه نورو مختلفو معناوو ته پسې اوښتله.

ورکوه، د ښکنتځا ځواب په ستاینه ورکوه، و **اذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاما**، چې کله له ناپوهانو سره مخ شوې، نو سلام ورته کوه او خپله لاره وهه. د مکې دیارلس کلن ژوند په دې ډول تېر شو.

کفارو ظلمونه کول او پیغمبر ص د صبر لمنه ټینګه کړې وه. بیا یې مدینې ته هجرت وکړ. له هر شي تېر شو، خپل راحت او کور او وطن هر څه یې پرېښودل.

نبی کریم صلی الله علیه وسلم یوازې د توحید تبلیغ کاوه. د چا مال یې نه دی ترورلی، د چا په عزت یې حمله نه ده کړې. یوازې د **لا اله الا الله** دعوت یې کړی. درویشت کاله یې په هره طریقه خلک وپوهول، اصلاح یې کړل، په وروستی خطبه کې یې شاوخوا د یو لک او پنځه ویشت زره صحابه کرامو په منځ کې په اوښ باندې په ناسته یوه عظیمه خطبه ورکړه چې ډېره اوږده وه. گواکې د درویشتو کلونو د تعلیم خلاصه یې وړاندې کړه. بیا یې درې ځله وفرمایل: **«الا هل بلغت؟»** آیا ما د الله تعالی احکام در ورسول؟ ټولو په یوه ژبه درې ځله وویل: **«قد بلغتنا ونصحتنا»** بې شکه د الله تعالی احکام مو تبلیغ کړل. بیا یې درې ځله وفرمایل: **«اللهم اشهد»** ای الله! ته گواه اوسه چې ما ستا خبره ورسوله.

معاصر ساینس د قران علم کلام دی

اسلامي دولت په پیل کې په مدینه کې د اوومې میلادي پېړۍ په لومړنۍ ربعه کې رامنځته شو. له هغې ورځې نه د نولسمې پېړۍ تر پایه پورې اسلامي شریعت د ځمکې په لویه برخه کې له هر ډول اختلافاتو پرته نافذ و. په دې دیارلسو پېړیو کې په ټولنیز ژوند کې لوی، لوی انقلابونه راغلل، خو هېڅ کله دا سوال پیدا نه شو، چې اسلامي شریعت د یوې ټاکلې زمانې لپاره و، او د هرې زمانې او سیمې لپاره مناسب نه دی. د مدینې ابتدایي حکومت، یو ساده عربي حکومت و، چې د اسلام پیغمبر اسلامي قانون په کې پلي کړ. د راشده خلافت په زمانه کې د شام، مصر، عراق، ایران، فلسطین متمدنې سیمې د دې قانون تر سیوري لاندې راغلې. خو عمر فاروق او علی مرتضی هم هېڅ کله له دې مشکل سره مخ نه شول، چې اسلامي شریعت ته له نویو حالاتو سره تطابق ورکړي. په عباسي دور کې یوې خواته د اسلامي سلطنت سیاسي قلمرو دومره پراخه شو، چې په اسمان کې د ورېځې یوې ټوټې ته په کتو هارون الرشید په لوی زړه دا خبره وکړه، چې **امطری حیث شئت فسیأتنی خراجک** (چېرته چې ورېځې، زړه

دې، خو ستا خراج به ماته راځي؛ بلې خواته د يونان، مصر، هند، چين علوم له نوي سره راژوندي شوو او اسلامي معاشره د علم او فن له پلوه يوه نوي پړاو ته ننوته.

خو قاضي ابو يوسف په دې برخه کې پوره بريالی و، چې د خپل وخت د تر ټولو ستر او تر ټولو متمدن سلطنت نظام د اسلامي شريعت په بنياد وچلوي. له هغه وروسته د مغلو او ترکانو دوره راغله او د اسيا، افريقا او اروپا لويې برخې د اسلام تر چتر لاندې راغلې. خو د مغلو په زمانه کې د **عالمگيري فتاوا** او د ترکانو په زمانه کې د **المجلة العثمانية** تدوين او ترتيب دا ثابتوي، چې دوی هېڅ کله شريعت د خپلو پېچلو شويو قانوني مسايلو پر وړاندې عاجز نه دی موندلی.

نو بيا څه وجه ده، چې په شلمه پېړۍ کې مور دا اوازې اورو، چې «اسلامي شريعت د هرې زمانې او سيمې لپاره مناسب نه دی.» د دې وجه د مستشرقينو پروپاگند نه دی، هغسې چې ځينې ساده خلک فکر کوي. بلکې د دې وجه هغه نړيوال فکري انقلاب دی، چې د عصري ساينس په مټ زېږېدلی دی. هره زمانه خپل مخکښ او غالب

فکرطرز لري. د هماغه په سيوري کې فکرونه جوړېږي، په هره مسئله کې د هماغه له مخې پرېکړې کېږي. څو سوه کاله دمخه د نړۍ فکرطرز په مابعدالطبيعاتي بنيادونو ودان و. له تېرو ټولو معلومو زمانو نه همدا فکرطرز راروان و. او د همدې په اساس به ټول نظريات وړاندې کېدل. ساينس په تاريخ کې لومړی ځل دغه فکرطرز له خپل

مقامه وغورځاوه او ساينسي فکرتلر ته يې مخکښ او غالب حيثيت ورکړ. د مذهب او معاصر ذهن په منځ کې د اوسنۍ زمانې ټولې رېرې او کشالې په حقيقت کې د همدې فکري بدلانه نتايج دي.

په لرغونې زمانه کې فلسفې ته د علومو د ملکې (**Queen Of Art**) په سترگه کتل کېدل. د معاصر ساينس له راتلو وروسته فلسفې خپل پخوانی مقام وبايله. د دې وجه دا ده، چې د ساينس څرگندونې له تخنيکي پلوه له اکمال نه برخمنې دي، خو فلسفه دا خوی او خاصيت نه لري. ساينس د خپلې همدې ځانگړنې په مټ په ټولو علومو غالب شو او د يوې حتمي پايلې په توگه هغه فکرتلر منځته راغی، چې په عامه توگه يې ايجاييت (يا پارزيتويزم) بولي. يانې د محسوسو او ليدو وړ پېښو په اساس خپل نظر څرگندول. د لرغوني مابعدالطبيعاتي فکرتلر لپاره دا هېڅ بعيده نه وه، چې روح له آسمان نه رابښکته شوی نامرېي شی وگني او د همدې فرضيې له مخې بيا انساني چلند توجه کړي، خو معاصر ذهن غوښتل، چې «د نورو پديدو غوندې» روح هم د اندازه گيري يا کميت په ژبه بيان کړي. معاصر ذهن وويل، چې روح، د طبيعي او کيمياوي مادو د عمل او عکس العمل په نتيجه کې زېربدلی لنډمهالی کيفيت دی، کټ مټ هماغسې لکه په هوا کې چې د دوو څانگو له سولېدو نه اواز پيدا کېږي.

د غيرطبيعي پېښو لپاره د طبيعي تعبيراتو لټوونکی دغه ذهن تر مذهبه پورې هم ورسېده. د ساينسي ابزارو په مټ له اسمان سره د مذهب د ارتباط مشاهده ممکنه نه وه، البته د مذهب هغه خارجي ښکارندې انسان په خپلو سترگو ليدلی شوی، چې په هره زمانه کې په بشري ټولنو کې د مذهب په نوم پاتې شوې وې. له همدې امله دوی همدا خارجي ښکارندې په مذهب باندې د پوهېدو اساس وگرځولې. طبعاً د دې پايله دا وه، چې مذهب د خدايوهني (تيولوژي) په ځای د بشريو هني (انټروپولوژي) د مطالعې په ډگر واوښته او په مذهب باندې د پوهېدو سرچينه بشري ټولنه وگرځېده، حال دا چې تر دې پخوا مذهب له اسمان نه ماخوذ بلل کېده. دا تبديلي کومه عادي تبديلي نه وه. دا همداسې وه لکه د رياض دغه سيمينار چې د اسلامي شريعت په موضوع باندې جوړ شوی دی، مؤرخين د «کورنيو توکو» د تاريخ په خانه کې واچوي او په راتلونکي کې يې د همدې کورنيو توکو تر عنوان لاندې مطالعه وشي.

نن ورځ چې يو څوک وايي، چې «مذهب او شريعت زماني شيان دي»، نو په نورو ټکو کې د دې خبرې معنا دا جوړېږي، چې مذهب او شريعت د ټولنيزو عواملو په سيوري کې منځته راځي. او دا معلومه خبره ده، چې د ټولنيزو عواملو تر سيوري لاندې جوړ شوي شيان زماني حيثيت لري. جامې او فرنيچر په هره زمانه کې يو شان نه شي کېدلی. د همدې لپاره مذهب او شريعت هم په طبيعي توگه د يوې زماني بچونې دي. خو که انسان مذهب له دې زاويې مطالعه کړی وای، چې د مذهب مصدر او سرچينه هماغه لازواله حقيقت دی، چې د نباتاتو وده، د حيواناتو پيداينست او د ستورو حرکت يې په واک کې دي، نو بيا به يې ليدلي وو، چې مذهب يو ابدی حقيقت دی، هغسې چې د طبيعي ساينس او بيولوژي قوانين ابدی دي. خو مذهب يې چې «د ټولنيزو علومو» موضوع وگرځوله، نو ټوله کيسه ورسره بدله شوه.

د بشري تاريخ دغه فکري اوښتون چې په اتلسمه او نولسمه پېړۍ کې منځته راغی، د اسلام لپاره يې ډېر زيات پرېکنده حيثيت درلوده. اړتيا وه، چې اسلامي ملتونه د دې سېلاب پر وړاندې د ځوابي سېلاب غوندې راپورته شوي

واى او د تاريخ لورى يې د اسلام مطلوب لوري ته اړولى وای. خو متاسفانه زموږ مصلحتينو د مسئلې اصلي نوعيت ونه شو پېژندلى. هغوى ټوله معامله د استعمار زېږنده او سياسي رېږه وگڼله او د دوو سوو کلونو ډېره گرانبيه موده يې مازې په سياسي غوغاوو کې برباده کړه او ومو نه شو کولى چې د اوسني عصر له پېژندو وروسته د دې عصر مطابق د خپلو اسلامي هلو ځلو لپاره سمه طرحه او ميکانيزم برابر کړو.

دا ننگونه چې په اوسنۍ زمانه کې اسلام ته ورپېښه شوه، له يو څه بدلون سره د اسلام په ابتدايي زمانه کې هم پېښه شوې وه. په اوومه ميلادي پېړۍ کې چې اسلام له کومې نړۍ سره مخامخ شو، هغه د شرک نړۍ وه. په بېلابېلو سيمو او قومونو کې د خداى پيغمبران راغلل. هغوى ټولو په يوه خوله خلک توحيد ته راوبلل. خو نړيوال نړۍ ليد د توحيد دعوت رد کړ او د ژوند ټولې څانگې د شرک په بنسټونه ورغږېدې. په دې زمانه کې شرک دومره زورور و، چې چا به د توحيد نعره پورته کړه، په آرې به يې څيري کړ. چېرته چې د وخت اقتصاد د خدايانو په نوم په جوړېدونکو بازارونو پورې تړلى وي، او چېرته چې يو پاچا د حکومت حق په دې خبره ترلاسه کوي، چې گنې د پلاني خداى زوى دى، هلته به د توحيد پيغام څرنگه زغمل شوى و؟ په دې وخت کې الله تعالى خپل پيغمبر راواستاوه او د «**ليظهره على الدين كله**» نسبت يې ورپه برخه کړ. د الله تعالى د دې نصرت په زور د اسلام استازي د توحيد له پيغام سره راپورته شوو او خپل پيغام يې په دومره ځواکمن انداز خپور کړ، چې د انسانيت قافله په يوه نوې لاره روانه شوه. د لندن په يوه انسائيکلوپيډيا (۱۹۷۴) کې د «اسلام» په نوم د مقالې ليکوال دې حقيقت ته په لاندې ټکو کې غاږه ايښې ده او ليکلي يې دي، چې اسلام د تاريخ لورى ور بدل کړ.

ISLAM CHANGED THE COURSE OF HUMAN HISTORY

اسلام د بشریت په تاريخ کومې انقلابي اغېزې وشيندلې، دا يوه جلا او لويه موضوع ده. خو د مثال لپاره به يې دلته يوازې يوې پېښې ته تم شو. آرنولد ټاينې ليکلي دي، چې د فطرت ځواکونه له لومړۍ ورځې نه د ځمکې پر مخ موجود وو. نو بيا څه وجه ده، چې يوازې له دې اوسني ساينسي انقلاب وروسته دا ځواکونه مهار شول؟ بيا يې پخپله ځواب هم ويلی دى، چې د دې تسخير پر وړاندې تر ټولو لوى خنډ شرک (د بنسټونو د لمانځنې) عقیده وه، چې په تېرو ټولو زمانو کې د غالب فکر په توگه په انسان غوړېدلې وه. د شرک په عقیده کې د فطرت ټول ځواکونه خدايان گرځېدلي وو. د مشرک انسان په نزد دا ځواکونه د لمانځنې موضوع وو، نه د مهارونې موضوع. دا په ټوله کې د توحيد د عقيدې لاسته راوړنه ده، چې انسان دې ځواکونو ته د ځان په څېر د مخلوق په سترگه وکتل او د ځان په گټه يې مهار کړل.

بدقسمتي دا ده، چې په اوسنۍ زمانه کې مسلمانانو د معاصر الحاد په مبارزه کې هغه دنده ترسره نه شوه کړاى، چې د دوى اسلافو د لرغوني شرک په مقابل کې ترسره کړې وه. که نه و، نن ورځ به مو نه يوازې دفاعي موقف نه درلوده، بلکې پخپله د انسانيت تاريخ به هم په بل ډول وای، هغسې چې زرکاله پخوا زموږ اسلافو د الله تعالى په مرستې سره د نړۍ تاريخ بدل کړ.

مگر الله تعالى په هر کار باندې وسي دى. هغه ذات د بشري دنيا ټولې پېښې همپس څاري، او له خپلې پرېکړې سره سم د حق سپيناوى او د باطل ترديد هم پخپله کوي. هغه کار چې مسلمانان يې په کولو کې پاتې راغلل، هغه

الله تعالی په ډېرې حیرانتیا سره، پخپله د غربي قومونو په لاس ترسره کړ. د غربي ساینس وروستیو څېړنو هغه ټول فکري بنیادونه له منځه یووړل، چې د مذهب او شریعت د بې اساسه ثابتولو یا په زمان پورې د محدودولو لپاره معاصر علم وضع کړي وو.

د دې لپاره چې انسان له گمراه کېدو وژغوري، قرآن کریم دوو ډېرو اساسي خبرو ته اشاره کړې ده. یو دا چې انسان ته پکار ده، چې حقیقت ته په غیبی ډول غاړه کېږدي او که یې ټینگار هم وکړ، چې نېغ په نېغه د حقیقت مشاهده وکړي، نو بیا هم حقیقت ته نه شي رسېدلی، «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ.»

بله دا چې انسان ته پکار ده، چې دا واقعیت ومني، چې دی د خپل ژوند قانون د خپلې پوهې په زور نه شي کشف کولی او که هڅه وکړي، چې خپل قانون په خپله وضع کړي، نو دا به له واقعیت سره په بشپړ کې تضاد کې وي «وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ.»

په اوسني دور کې دې دواړو خبرو ته د مذهبي خوشباوري په سترگه کتل کېږي او ویل شوي دي، چې د دې دواړو خبرو ترشا هېڅ علمي اساس نشته. خو د ساینس وروستیو موندنو په هیښوونکي ډول دا ثابتې کړه، چې د انسان لپاره یوازینی د عمل وړ روش هماغه دی، چې قرآن کریم په گوته کړی. له دې پرته بل هېڅ راز موقف له علمي پلوه د انسان لپاره کارنده نه شي کېدلی.

یهودو درې زره کاله پخوا خپل نبي ته ویلي و، چې «ارنا الله جهرة.» بالکل همدا خبره په اوسني زمانه کې د علم په نوم بیا تکرار شوه. د ساینسي ابزارو په مټ چې کله انسان په بې شمېره داسې پټو حقایقو پوه شو، چې پخوا پرې نه شواى پوهېدلی، نو وویل شوو، چې ساینس د بشري حواسو محدودیتونه جبران کړل او اوس هر موجود شی باید د انسان د مخامخ مشاهدې جوگه وي او که یو شی د ساینسي وسایلو له استعمال وروسته هم ستاسې په مشاهده کې نه راځي، نو د دې معنا دا ده، چې هغه شی اصلاً وجود نه لري. کله چې معلومه شوه، چې ساینسي آلات له مایکروسکوپیکو چینجیو نه نه نیولې د لرې لرې اجرامو په لیدو هم بریالي شوو، خو مذهبي حقایق یې په مشاهده کې رانه غلل، نو ویې انگېرله چې گنې مذهبي حقایق هېڅ حقیقت نه لري.

خو د شلمې پېړۍ اغاز د پاسني ذهن د خاتمې په معنا شو. د هغې نظریې ناکامي چې رڼا یې د ذراتو مجموعه گنلې وه، دا وښوده، چې په کایناتو کې گڼ داسې حقیقتونه شته، چې په طبیعي اصطلاحاتو کې هېڅ د بیان وړ نه دي. د اتوم له تجزیې وروسته معلومه شوه، چې څیزونه له ساده ساینسي اټکلونو نه خورا پېچلي دي. مور چې څومره څیزونه لیدلی شو، تر هغو ډېر لوی شمېر د هغو شیانو دی، چې زموږ د آلاتو په گرفت کې نه راځي. تر دې چې د بلېک هول نظریې مطابق پخپله د کثیفو جسمونو هم یوازې درې سلنه برخه زموږ لپاره د مشاهده وړ ده، پاتې ۹۷ سلنه برخه هغه ده، چې هېڅ کله یې نه شو لیدلی.

کله چې کاینات تر هغو شیانو د ډېر لوی شمېر شیانو مجموعه ده، چې مور یې نېغ په نېغه مشاهده کولی شو، نو د پاتې نه لیدونکو شیانو د پوهې وسیله بیا څه شی ده؟ دلته ساینسپوهان د علم په ذریعو کې د مشاهده (Observation) په خوا کې د استنباط (Inference) وړ زیاتولو ته هم اړ شول. که د لومړني دور سمبول نیوټن

و، نو د دوهم دور سمبول اینستاین وگرځېده. په دې برخه کې د اینستاین د نظریاتو لنډیز په دې ټکو کې بیان شوی دی:

**IN DEALING WITH THE ETERNAL VERITIES, THE AREA OF EXPERIMENT IS
REDUCED AND THAT OF CONTEMPLATION ENHANCED.**

په دې ډول گواکې ساینس دې واقعیت ته غاړه کېښوده، چې انسان د ایمان بالغیب (د ظاهر په لیدو د حقایقو منلو) له روش پرته بله هېڅ چاره نه لري.

د علم په نظریه (Theory of Knowledge) کې دا تبدیلی کومه عادي تبدیلی نه وه. دې بدلون د حقایقو هغه ډره پرانیسته چې له دوو سوو کلونو راهیسې بنده پرته وه. ساینس چې کوم کاینات کشف کړی و، هغه په هینوونکي ډول خورا بامعنا کاینات و. او له خپل ټول وجود سره یې د یوې توجیه (Explanation) غوښتنه کوله. خو توجیه د خپل نوعیت له مخې استنباطي شی دی نه مشاهداتي. ځکه خو د نولسمې پېړۍ تر پایه پورې ساینس له دې کار نه په تېښته کې و. خو چې کله یې «استنباط» هم د ساینسي علم په ډله کې ورگډ کړ، نو اوس ساینس هم د استنباطي توجیه صداقت ته غاړه ایښې ده. اوس وخت رسېدلی دی، چې د نیوټن هغه خبره بېرته تکرار کړو، چې د کایناتو تر شا یو خدایي لاس (Divine Arm) کار کوي. د حرکت، ژوند، حسن، معنویت، حکمت، عظمت او مرموزو خواصو هغه ټولگه چې د کایناتو په نوم یې پېژنو، د هغه لپاره له دې پرته هېڅ بله توجیه نه جوړېږي، چې د یوه ژوندي او باشعوره خدای لاس په کې ونه منو. حقیقت دا دی، چې استنباطي استدلال یې چې کله د استدلال د روا میتود په توگه ومانه، له هغه وروسته ټول ساینس د قرآن کریم لپاره یو علم کلام وگرځېده. اوس ساینس قرآني عقاید په علمي کچه په ثبوت رسوي. کمی یوازې دا دی، چې د ساینس موندنې لا تر اوسه هم د قرآني کلام او منطق له مخې نه دي ترتیب شوې.

دلته به یې په مثال کې یوازې یوه حواله ورکړو. معاصر ساینس موندلي دي، چې د کایناتو هر شی خپله یوه جوړه لري. د مقناطیس یوه ټوټه چې په منځ ماته کړو، نو سمدستي د شمال او جنوب دوه قطبونه په کې پیدا کېږي. په همدې توگه هر شی په جوړه یې ډول خپل وجود ته دوام ورکوي. هره ذره، انټي ذره؛ هر اټوم، انټي اټوم؛ تر دې پورې چې دا نړۍ هم انټي نړۍ لري. تر هغو چې انټي دنیا ونه منو، د دنیا تصور هم نه شو کولی. باور دا دی، چې د اوسنۍ دنیا په داخل کې یوه بله متوازي دنیا هم شته او دواړه دنیاوې له یو بل سره نښتې دي. او بیا دا چې هغه بله نړۍ (انټي نړۍ) زموږ د اوسنۍ دنیا په پرتله یو څه زیات خواص لري. مثلاً زموږ دنیا فاني ده، خو هغه بله دنیا (انټي دنیا) په ځان کې د بقا وړتیا لري. او داسې نور.

دا په هینوونکي ډول د قرآن کریم تصدیق کوي. په قرآن کریم کې ویل شوي و «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» یانې په دنیا کې مو هر شی داسې پیدا کړي دي، چې له جوړې پرته یې وجود ناشونی دی، تر څو تاسې غور په کې وکړئ او دې حقیقت ته ورسېږئ چې دا دنیا هم ارومرو باید یوه جوړه ولري، او هغه آخرت دی.

همدا په اوسنی زمانه کې د ټولو ساینسي موندنو حال دی. دا موندنې په حقیقت کې په کایناتو کې د پټو «آلاء الله» ظهور دي. دا موندنې د هغې وړاندوینې ځواب دی، چې په قرآن کریم کې دیارلس سوه کاله پخوا ویل شوې وه: «سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ.»

د اوسنیو موندنو بل اړخ دا دی، چې دې موندنو تر وروستي بریده د دې خبرې سپیناوی وکړ، چې انسان د خپل ژوند قانون په خپله نه شي وضع کولی.

دا خبره اوس له شک نه وتلې ده، چې بشري وسایل او ابزار یوازې انسان تر جزوي علم پورې رسوي. د دې واقعیت تر ټولو بامعنا اړخ دا دی، چې هغه خبرې چې زموږ په پوهه کې نه راځي، هغه د خپل نوعیت له پلوه تر هغو خبرو ډېرې ارزښتناکې دي، چې زموږ د علم برخه گرځي. مثلاً دا معلومه شوې ده، چې د راډیوم الکترونونه تجزیه کېږي. تر دې چې یو داسې وخت رسېږي، چې راډیوم په یوه غیرشعاعي عنصر بدلېږي. دلته پوښتنه پیدا کېږي، چې الکترونونه ولې تجزیه کېږي؟ هغه کوم ځواک دی، چې د بې شمېره الکترونونو په منځ کې د یوه الکترون لپاره په ټاکلي وخت کې راځي او د تجزیې سبب یې گرځي. د دې مهمې پوښتنې په باره کې د ساینسپوهانو ټولې انګېرنې او اټکلونه ناسم ثابت شوي دي. تر دې چې یوه ساینسپوه له ناچارۍ ویلي دي، چې دا به ښایي د خدایانو په واک کې وي، بیا چې دا خدایان هر څه وي، فرق نه کوي.»

همدا د ټولو شیانو حال دی. د یوه ساینسپوه په قول:

THE IMPORTANT IS UNKNOWABLE, AND THE KNOWABLE IS UNIMPORTANT.

(مهم د پوهېدو وړ نه دي، او د پوهېدو وړ مهم نه دي.)

دغه خبره چې د ساینسي نړۍ په هکله کشف شوې ده، د هغې مسئلې په برخه کې خورا ډېر ارزښت لري، چې موږ یې د «انساني قانون مسئله» بولو. په دې چې انسان، د راډیوم د یوې ټوټې په پرتله ډېر زیات پېچلی موجود دی. نو موږ چې د یوې فلزي ټوټې قانون په سمه توګه نه شو کشف کولی، نو د انساني ژوند قانون څرنگه معلومولی شو؟

ساینس په ډاګه کړې ده، چې د انسان وجود تر هغه ډېر پېچلی دی، چې په پخوا زمانو کې یې تصور کېده. حقیقت دا دی، چې انسان یو داسې مخلوق دی، چې په ټول کاینات پورې تعلق نیسي. انسان په یوه وخت کې د حجراتو له علم نه نیولې تر ستورپوهنې او له ارواپوهنې نه نیولې تر اقتصادپوهنې پورې د بې شمېره علومو سوژه ده. په نورو ټکو کې ویلی شو، چې په انسان باندې د سم پوهاوي لپاره د ټول کاینات علم پکار دی. خو په همدې وخت کې څېړنو دا هم وښودله، چې انسان له ځینو داسې لازمي محدودیتونو سره هم لاس و ګرېوان دی، چې د هغو له وجې دا ممکنه نه ده، چې هغه دې حقیقت په خپله پراخه او هراړخیزه بڼه ولیدلی شي. په نولسمه پېړۍ کې د انساني قانون د مطالعې لپاره د «ټولنیزې انجینرۍ» اصطلاح وکارول شوه. یانې هغسې چې یو انجینر د اوسپنیز

ماشین لپاره پایداره او نه بدلدونکي قوانین وضع کوي، په همدې ډول به حقوقپوهان هم د انساني ژوند لپاره د قانوني ساختمان په جوړولو کې بریالي شي. خو د انساني قانون لپاره د یوه ټولنلي معیار موندنه له بشپړې ماتې سره مخ شوه. تر دې چې د شلمې پېړۍ په وروستۍ نیمایي کې مو په دې نومونو هم کتابونه ولوستل، چې «**قانون د خپل ځان په لټون کې – Law in quest of itself**».

قانونپوهنې (Jurisprudence) له اوږدو پلټنو وروسته بالاخره دا خبره منلې ده، چې په سوچه علمي طریقه د ژوند قانون موندل د انسان لپاره ناشونی دی او زموږ بیولوژیکي او ذهني محدودیتونه په دې لاره کې ډېر رغنده ځنډ جوړوي. جارج وایت کراس په دې خبره اعتراف کړی دی، چې د قانوني معیارونو د ټولنلي مجموعې یوازینی عملي صورت همدا دی، چې اسماني وحی د قانون د وروستي ماخذ په توګه ومنل شي.

په نولسمه پېړۍ کې چې په غرب کې د ټولنیز قانون څومره فلسفې ایجاد شوې، ټولو په یو نه یو ډول د دې خبرې ادعا کوله، چې ټولنیز قانون، د طبیعي قانون په څېر په طبیعي ډول په ټولنه کې موجود وي. زموږ دنده یوازې دا ده، چې هغه قانون راکشف کړو. په نورو ټکو کې د دې خبرې معنا دا وه، چې ټولنیز قانون هم هماغسې ابدی دی، څرنگه چې زموږ د بخار او برق قوانین ابدی دي. خو دا ټولې فلسفې د اجتماعي قانون په کشف کې پاتې راغلې. مګر زه به ووايم، چې له اصولي پلوه د دوی دریځ سم و. د دوی تېروتنه دا وه، چې د یوه سم شي لپاره یې په غلط ځای کې پلټنه کوله. دا واقعیت دی، چې د انساني ژوند قانون هم، د ساینس او بیولوژي د قوانینو په څېر په ابدی ډول ټاکلی دی، خو د دې قانون د لټون ځای الهی وحی ده، نه هغه انساني علوم، چې د هغو په اړه موږ په خپله دې پایلې ته رسېدلي یو، چې دغه علوم له جزوي معلوماتو پرته نور هېڅ هم نه راکوي.

له الهی سرچینې نه د انساني قانون د ترلاسي معنا په نورو ټکو کې دا ده، چې دا قانون باید کایناتي حیثیت ولري. یانې هغه سرچینه چې ټول کاینات ترې خپل قانون اخلي، انسان هم خپل قانون له هماغه ځایه ترلاسه کړي. په دې سره انساني قانون د ابدیت تر سیوري لاندې راځي. د کایناتي قانون په تړاو معلومه ده، چې هېڅ ډول بدلون نه مني. د جذب هغه قانون چې له مخې یې د دوو گازونو له ترکیب څخه اوبه لاسته راځي او د تودوخې هغه قانون چې له مخې یې د اوبو مالیکونه تجزیه کېږي او د بخاراتو په ډول په هوا کې الوځي. هغه په هر ځای او هره زمانه کې یو ډول دي. نو د خدای قوانین چې په طبیعي او بیولوژي دنیا کې ابدی دي، نو د انساني ټولنې لپاره یې قوانین څرنگه غیر ابدی یا مؤقتي کېدلی شي؟ له یوه ماخذ نه راوتلي دوه قوانین دوه جلا، جلا نوعیتونه نه شي لرلی. حقیقت دا دی، چې د یوه قانون سرچینه چې خدای ومنل شي، نو پخپله همدا خبره یو قانون د زمان او مکان له ټولو قیدونو ازادوي.

کایناتي قانون خپل ابدیت د دې باوجود هېڅ کله له لاسه نه ورکوي، چې هره شېبه په کاینات کې ډول، ډول تغییرات لیدل کېږي. په پخوا زمانه کې انسان د ستورو په هکله عقیده لرله، چې د ورځې په اوږدو کې هېڅ وجود نه لري او ستوري هغه شپني قنډیلونه دي، چې په اسمان باندې د خدایانو لپاره ځلېږي. دغه راز د سپوږمۍ کمېدل او زیاتېدل یې هم په واقعي معنا گنلې وه. د لمر په اړه یې خیال و، چې سهار «راڅېږي» او ماښام بېرته «لوېږي». دا ټول تغییرات نن ورځ یوازې د سترگو فرېب ثابت شوي دي. خو اوسني انسان تر دې نور هم ډېر ستر بدلونونه

مشاهده کړې دي. خو مور پوهېږو، چې دغه ظاهري تغييرات د قوانينو په ابدیت باندې هېڅ راز اغېزه نه شیندي. د بيولوژي نړۍ، د اوسنیو موندنو مطابق، پرلپسې له بدلونونو سره مخ وي. د حجراتو علم ونبودله، چې د انساني جسم ټول غړي، له وېبستانو او نوکانو نیولې تر غوښې او وینې پورې هره شېبه د بدلون په حال کې دي. په دې سربېره هېڅ ساينسپوه دا غوښتنه نه ده کړې، چې د بيولوژي يا حجراتو علم دې هر کال بدل شي، او بيا بيا ځلې دې له نويو «حالاتو» سره سم تدوين شي. په دې چې ژورې مطالعې ښودلې، چې له تغييراتو وړ اخوا انساني وجود، له خپلو ټولو بدلونونو سره سره تل په يوه حالت کې پاتې کېږي او د يوه تلپاتې قانون له مخې عمل کوي.

اوس به مور د خپلې خبرې وروستی برخې ته راشو: «آيا داسې مستقيمه قرينه هم شته چې دا ادعا رښتینې ثابتوي، چې انسان بايد خپل قانون د خدای له ابدې سرچینې ترلاسه کړي؟» ځواب دا دی، چې لږ تر لږه دوه داسې قرينې يې له شکه شته دي. يو انساني فطرت او بل د انسان په لاس د جوړ شويو قوانينو تجربه.

لارډ ايکټن يو ځای ويلي و:

POWER CORRUPTS AND ABSOLUTE POWER CORRUPTS ABSOLUTELY

(اقتدار وړانی جوړوي او مطلق اقتدار بشپړ وړانی جوړوي.)

د بشر په هکله د ټول تاريخ تجربه دا ده، چې هر کله انسان ته مطلق اقتدار په گوتو ورغلی دی، نو ظلم او فساد يې جوړ کړی دی. د انسان جوړښت دا ښيي، چې دی د يوه لوړ اقتدار تر چتر لاندې په سمه توگه عمل کولی شي. لامحدود واک په حتمي توگه انسان د وړانې او فساد خواته بيايي.

دا خبره تر دې پخوا يوازې په اخلاقي اصطلاحاتو کې بيانېدله. خو اوس پخپله د بيولوژي له علم نه هم د دې خبرې ثبوتونه ترلاسه شوي دي. د امريکا مشهور بيالوژيپوه پروفیسور اسکنر او د هغه ملگرو دا مسئله د سوچه بيالوژي په رڼا کې خپرلې ده او د خپلې څېړنې پايلې يې د **Beyond Freedom and Dignity** نومي کتاب کې خپرې کړې دي. دوی وايي، چې انسان د خپل جوړښت له مخې د دې وړتيا نه لري، چې د ازادې له بوج نه دې ووتلی شي.

WE CAN'T AFFORD FREEDOM

ياده ډله له خپل تحقيق وروسته دې پايلې ته رسېدلې ده، چې د انسان لپاره لامحدوده ازادې نه، بلکې تړلې نظام پکار دی. همدا د انسان له بيولوژيک فطرت سره ډېر سمون خوري. د بيولوژي دغه تجربې په مستقيمه توگه د قرآن کریم د دې وينا پخلى کوي، «**يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ**».

له دې وروسته چې کله د انساني قانون سازي تجربات رامطالعه کوو، نو له دې نه هم دا قرينه ترلاسه کوو، چې انسان د خپل ځان لپاره د قوانينو د جوړولو وړتيا نه لري. دلته به زه د ژوند له بېلابېلو برخو نه څو مقاييسوي مثالونه راوړم.

- په شرعي قانون کې سود حرام گرځول شوی دی. حال دا چې په وضعي قانون کې سود په کاروباري معاملې قیاس شوی او روا یې گڼلی دی. که له بې پرې زاویې ورته وگورو، نو تجربې په کامله توگه د شرعي قانون برتري راته ثابتوي. د سود د حرمت په اساس په اسلامي هېوادونو کې پوره زر کاله اقتصادي نظام فعاله و. خو هېڅ کله دا مسئله پېښه نه شوه، چې یوې خواته دې د شتمنیو انبار وي او بلې خواته د نېستۍ. معاصر اقتصادي نظام چې په سود باندې ولاړ دی، په انساني ټولنه کې یې لومړی ځل ناانډوله وضعیت رامنځته کړ. او له اوسني نظام سره د دې ناانډولي هېڅ حل لاره نشته.

د راکړې ورکړې په ټولو حالتونو کې سود یوازینی هغه طریقه ده، چې د شتمنیو دوران یو طرفه کوي. د سود همدا هغه ځانگړنه ده، چې اوسنی صنعتي نظام یې په یوه زبېښاک نظام بدل کړی دی. او په پایله کې یې په اوسنی پېړۍ کې هغه دوه سترې بدۍ منځته راغلې دي، چې د یوې نوم اشتراکي جبر او د بلې نوم نړیواله جگړه ده. مارکس او د نولسمې پېړۍ نورو اقتصادي مفکرینو چې د شخصي ملکیتونو په ختمولو کې د اقتصادي عدل رازونه لټول، هغوی په دې خبره پوه نه شول، چې هغه څه چې صنعتي نظام یې د استحصال په نظام بدل کړی دی، هغه له دې نظام سره د سودي پانگوالۍ یوځایوالی دی، نه د انفرادي ملکیت یوځایوالی. که هغوی په دې راز پوه شوي وای، نو بیا به یې د سود د ختمولو هلې ځلې کړې وې، خو هغوی د دې په ځای د ملکیت د منسوخولو طریقه غوره کړه او هېڅ ستونزه یې هم حل نه شوه کړای. البته د انسانیت یوه لویه برخه یې د تاریخ په لوی ترین اجتماعي عذاب کې داسې بنديوانه کړه، چې اوس که وغواړي هم نه شي ترې وتلی.

خو هټلر د سود دا بدې محسوس کړې وه. یهودي پانگوالو له دوهمې نړیوالې جگړې نه دمخه د جرمني او نورو اروپایي هېوادونو په اقتصاد باندې پوره منگولې خښې کړې وې. هټلر دا مسئله په دقت وڅېړله او وېې موندله، چې د یهودانو د اقتصادي غلبې لامل سود دی. که سود ناقانونه اعلان شي، نو د یهودانو سرمایه داري به همداسې ورسره ختمه شي، لکه د یوه ساکن له جسم نه چې وینه وایستل شي. خو د هټلر بې مهاره انتقامي لېونتوب د اقتصادي حل لارې په ځای ده ته نظامي حل لاره وربښکاره کړه او نه یوازې جرمني بلکې له ټولې اروپا نه یې د یهودانو د استیصال لپاره د تاریخ تر ټولو وحشتناکه جگړه راپیل کړه.

له دوهمې نړیوالې جگړې وروسته د اروپا لږ او ډېر پاتې یهودان امریکا ته لاړل. له تېرو دېرشو کلونو نه دې قوم د امریکا سودي ادارې هم په خپلو لاسونو کې نیولې او د امریکا په اقتصاد یې یو ځل بیا هماغسې تسلط موندلی دی، څرنگه یې چې تر دې پخوا د اروپا په اقتصاد تسلط موندلی و. او اوس د جرمني په څېر په امریکا کې هم د دوی په خلاف نفرتونو سر راهسک کړی دی، تر دې چې شنونکي وړاندوینې کوي، چې لږې نه ده، چې په راتلونکي کې په امریکا کې هم د دوی په خلاف کوم «هټلر» راپیدا شي.

همدا حالت په یوه بله بڼه په «پرمختیایي هېوادونو» کې هم مخې ته راغلی دی. یاد هېوادونه د خپلو پرمختیایي طرحو لپاره له پرمختللو هېوادونو نه پورونو ته اړ وو. دا پور د اوسني اقتصادي نظام له مخې، په سودي شرطونو باندې ورکول شو. د سود د اقتصادي کرامت په پایله کې د پورونو یاد مبلغ اوس دومره زیات شوی دی،

چې گن پوروي هېوادونه د خپل کلي قسط د ورکړې لپاره له پور ورکونکو هېوادونو څخه بيا بيا پور غوښتلو ته مجبور شوي دي. د زياترو هېوادونو وضعیت داسې دی، چې که خپل ټول پورونه له سود سره بېرته ورکړي، نو په بشپړه توگه به ډېوالي شي.

۲ - د اسلامي شريعت د سزا تصور په دې ولاړ دی، چې انسان ازاد مخلوق دی. او عمداً په خپلې ارادې سره يو جرم ترسره کوي نو ځکه مجرم ته بايد داسې سزا ورکول شي، چې د نورو لپاره عبرت وگرځي. خلک يې د مجرم د انجام په ليدو ووېرېږي او په اينده کې له جرمونو نه ډډه وکړي. د دې تصور له مخې په الهي شريعت کې د قاتل سزا قتل ټاکل شوې ده. د اتلسمې پېړۍ په پای کې د جرمنو په ډگر کې يوه نوې فلسفه وضع شوه. د دې فلسفې مطابق جرم ارادي پېښه نه وه، بلکې اضطراري پېښه وه. او د جرم عوامل بيولوژيکي جوړښت، ذهني ناروغي، اقتصادي تنگلاسي، ټولنيز حالات او داسې نور وښودل شوو. وويل شوو چې مجرم ته بايد د مجرم په ځای د ناروغ په سترگه وکتل شي. او د سزا ورکولو په ځای بايد د «درملنې» چاره يې وشي.

په معاصره دنيا کې د دې نظريې ډېر زيات هرکلی وشو. په زياترو هېوادونو کې د زندانونو په ځای اصلاح خونې جوړې شوې او د اخلاقي جرايمو تر بريده درنې سزاگانې له منځه يووړل شوې. خو بيا هم په هر هېواد کې د دفاعي اهميت له مخې د جرمونو لپاره درنې سزاگانې په خپل حال پاتې وې او دا خبره پخپله د دې نظريې د ملاتړ کوونکو د بې باوري ښودلو لپاره کافي وه. خو د انساني فطرت په هکله وروستيو څېړنو او عملي تجربو د دې نظريې لا زياته غلطې په ډاگه کړه. په خوشحاله او «روغو» ټولنو کې د جرايمو تمايل تر هغو ټولنو هم ډېر وليدل شو، چې نسبتاً په نېستمنو او ناروغو ټولنو کې تر سترگو کېږي او «معالجي» ميتودونه د جرايمو په مخنيوي کې ډېر زيات ناکام شوو. په کومو هېوادونو کې چې د سزاگانو د کمولو اصول پلي شوي و، هلته د جرمونو شمېر تر پخوا هم ډېر لوړ شو. په گڼو هېوادونو مثلاً سري لينکا او ډيلاوير کې د مرگ سزا بېرته وضع شوه. له دې امله د حقوقپوهان اړ شوي دي چې په خپله تېره نظريه باندې له سره بيا کتنه وکړي. يوه قانون پوه ويلي دي چې «په خلکو کې دا تاثر، چې د يوه انسان د وژلو په پايله کې مجرم د مرگ د سزا مستحق گرځي، په خپل ځان کې د ممانعت ارزښت لري.»

د دې برعکس د شرعي قانون د افاديت ژوندی ثبوت هغه هېوادونه دي، چې هلته نن ورځ هم شرعي سزا نافذه ده. مثلاً سعودي عرب. دا ښکاره واقعيت دی، چې په دې هېواد کې د مهذبو هېوادونو په پرتله د جنايتونو شمېر خورا ډېر کم دی.

۳ - همدا راز د ښځې او سړي ترمنځ د اړيکو مسئله ده. د اسلامي شريعت په نزد نر او ښځه د يو بل بشپړوونکي دي. **بعضکم من بعض** (آل عمران) د دې برعکس د معاصر تمدن ادعا ده، چې نر او ښځه له يو بل سره مساوي دي. د شرعي ليدلوري تقاضا ده چې د دواړو جنسونو د کار دايره جلا جلا وي. نو له همدې امله په اسلامي شريعت کې ټاکل شوي دي، چې له اصولي پلوه د ښځې د کار دايره کور او د سړي د کار ساحه له کور نه دباندې ده. حال دا چې د غربي فکر تقاضا وه چې ښځه او نر دې دواړه په يوه ډگر کې فعاله وي. د دواړو ترمنځ دې هېڅ ډول فرق او وېش نه کېږي.

په غربي هېوادونو کې په نولسمه پېړۍ کې د ښځې او نر ترمنځ د مساواتو اصول رواج کړای شو. خو تر سلو کلونو پورې په دې اصول باندې له عمل کولو سر بېره داسې ونه شول، چې ښځه دې په يوه برخه کې هم د نارينه ځای ونیولی شي. دې عملي ناکامي خلک دې ته اړ کړل چې په دې مسئله له نوي سره غور وکړي. د شلمې پېړۍ په وروستۍ نيمه کې په دې مسئله باندې په غربي هېوادونو په تېره امريکا کې ډېرې زياتې څېړنې وشوې. دې څېړنو د حيرانتيا تر بريده د شرعي ليدلوري لمنه ټينگوله. تر دې چې اوس په زغرده دا ثابته شوې ده، چې نه يوازې دواړه جنسونه له رواني پلوه جدا، جدا دي، بلکې د دواړو په منځ کې ډېر پرېکنده بيولوژيک توپيرونه هم شته دي. د خپل طبيعي جوړښت له پلوه دواړه جنسونه د يوه کار لپاره هېڅ راز مناسب نه دي.

بيا د دواړو نظريو پر بنسټ چې کوم کورنی او ټولنيز ژوند سازېږي، هغه هم اوس په بشپړ ډول مخې ته راغلی دی. د نر او ښځې په اړه شرعي اصول د ځمکې په يوه لويه برخه کې ديارلس پېړۍ پلي و. خو د ژوند په نظام کې هېڅ کله کومه غوټه راپيدا نه شوه. حال دا چې په غربي ژوند کې د «برابري» د نوي اصول له پلي کېدو سره ټوله ټولنه گډه وډه او کورنی ژوند ورسره تيت او پاشل شوی دی.

ښځې ته له کور نه بهر چارې چې وسپارل شوې، نو په نتيجه کې يې چې په غرب کې کومې ستونزې راولاړې شوې، د هغو په هکله د تفصيلي خبرو فرصت نشته. دلته به يې د دوو اړخونو يادونه وکړم. يو، د خپل سرپرست له تربیې نه د ماشومانو د محرومیت مسئله. په غربي ټولنو کې عمومي وضعیت دا دی، چې مور او پلار دواړه د کارونو لپاره له کور نه بيرون وځي او له دې امله ماشومانو ته د خپلو طبيعي روزونکو په منځ کې د اوسېدو فرصت نه پيدا کېږي. بله دا چې د نر او ښځې ترمنځ د ازاد اختلاف په پايله کې ډېر ځله په زړه کې نوې لېوالتياوې راپارېږي او د طلاقونو د ډېرښت له امله د ويجاړو کورنيو رېږه راپيدا کېږي. په دې سره ماشومان د خپلو مشرانو له روزنې محروم رالويږي او د شخصيت فطري ارتقا يې نه ترسره کېږي او اوسمهال په ماشومانو کې په لوی شمېر يوې نوې ناروغۍ سر راتوکولی، چې امريکايي ډاکټرانو د آتيزم نوم ورکړی دی. په دې ناروغي کې له جسمي پلوه روغ ماشومان له ذهني اړخه په عجيبو ناروغيو مبتلا وي. مثلاً وېره، له ملگرو سره شخړې کول، کورنۍ دنده نه کول، تاوتریخوالی او داسې نور. اوسمهال د دې مرضونو په درملنه کې ټول تدبيرونه پاتې راغلي دي.

دوهمه مسئله په لويانو پورې تعلق نيسي. ماشومان له خپلو سرپرستانو نه بې برخې کېږي. لويان له خپلو خپلوانو او عزيزانو نه. د فرانسې د يوه راپور په قول په فرانسه کې د انسانانو په ۵۲ ميليونه نفوسه کې اووه ميليونه سپي دي. دا سپي له خپلو بادارانو سره داسې اوسېږي، ته وا نږدې خپلوان يې دي. د پاریس په گرانيه هوتلونو کې اوس دا صحنه عجيبه نه ښکاري، چې يو نر او ښځه له خپل سپي سره په يوه مېز ډوډۍ خوري. د **جميعه رعاية الحيوان** (پاریس) له يوه مسؤل نه پوښتنه شوې وه، چې «فرانسوي خلک له خپلو سپيو سره ولې د خپلوانو غوندې برخورد کوي؟» هغه په ځواب کې ورته ويلي و، چې «دوی غواړي، چې مينه وکړي. خو په انسانانو کې داسې خلک نه مومي، چې مينه ورسره وکولی شي.» د نر او ښځې ترمنځ د فطري انډول د ماتېدو پايله دا شوه، چې ټول انسانان خواره واره شول. مور او پلار، خور او ورور، مېرمن او بچيان، دا ټول د انسان فطري ضرورتونه دي. خلکو چې

ولیدل، چې د خپل ځان لپاره دغسې وگړي نه شي موندلی، نو له سپیو سره یې مینه شروع کړه. ځکه چې په سپیو کې لږ تر لږه دا خصوصیت یقیناً شته، چې هېڅ کله دې ملتیا نه پرېږدي، هېڅ کله یې وفايي نه کوي.

انساني تجربو انسان د حقیقت دروازې ته رسولی دی. اوس د قرآن کریم علمبردارانو ته پکار ده، چې هغوی راپاڅېږي او د حقیقت بندې دروازې وازې کړي، تر څو انساني قافله د خدای د رحمتونو دنیا ته ننوځي، هلته چې رب یې ورته سترگې په لار دی.

په تلو تلو کې به د یوې نیوکې په ځواب سره خپلې خبرې راټولې کړم.

د طرابلس په ندوة الحوار الاسلامي-المسيحي (فروري ۱۹۷۶) کې د مسیحي لوري دریځ دا و، چې دین یوازې د روحاني اقدارو مجموعه ده. د مسلمانانو دریځ دا و، چې دین یو بشپړ نظام دی. په دې ځای کې یوه مسیحي استازي (ډاکټر شولیکل) د نیوکې په ډول وویل، چې په معاصر ژوند کې گڼ داسې مسایل دي، چې د هغو په هکله په دیني کتابونو کې قوانین نه دي راغلي. د مثال په ډول ښار سازي. په داسې حالت کې دین د یوه بشپړ نظام په توگه څرنگه پلي کولی شو؟

دا ډول شبهات په دې راولاړېږي، چې د قانون مختلفې برخې جلا، جلا نه ارزول کېږي او د مباحثو د گډوډولو له امله د مسئلې ټول نوعیت سم نه روښانه کېږي. د اسلامي لیدلوري له مخې د ژوند قانون درې مختلفې برخې لري:

۱- شریعت

۲- فقه

۳- تمدني مقررات

په دین کې د اساسي قانون برخې ته شریعت ویل کېږي. قرآن او ثابت سنت د دې شریعت ماخذونه دي. الله او د هغه رسول صلی الله علیه وسلم هغه بنيادي قوانین ښودلي دي، چې د انساني ژوند نظام پرې په سمه توگه ترتیب کېدلی شي. دا قوانین همداسې نه بدلېدونکي دي، څرنگه چې د بیولوژي او ساینس قوانین نه بدلېدونکي دي.

فقه، په یوه معنا د شریعت د اساسي قانون زماني تعبیراتو ته ویلی شو. اساسي انساني قانون یې له شکه د تغیر وړ نه دی. خو د ژوند په نقشه کې د تغییراتو له امله بیا بیا ځلې دې ته اړتیا پېښېږي، چې له بدلې شوې نقشې سره د اسلام ابدی قانون ته مطابقت ورکول شي. فقه د همدې اړتیا د پوره کولو لپاره منځته راځي. د عباسي خلافت په زمانه کې چې کله اسلام پراختیا ومونده او د ژوند نقشه ورسره بدله شوه، نو قاضي ابو یوسف (۷۹۸-۷۳۱) راوپراندې شو او د خپل وخت د ستر سلطنت له ټولو چارو سره یې اسلامي قوانینو ته مطابقت ورکړ او ویې ښودله، چې اسلام څرنگه په خپل ځان کې د دې گنجایش لري، چې د هرې زمانې اړتیاوې پوره کړي.

خو په فقه کې د اساسي شریعت بالعکس، د زماني عنصر موجودیت اړین دی. مثلاً په فتاوا قاضي خان کې یوه مسئله دا ده، چې که یو څوک قسم وخورې، چې زه به په هوا کې الوحم خو الوتلی ونه شي، نو په ده کفار نه

واجبېري. په دې چې په هوا کې الوتل د انسان لپاره ممکن نه دي. ښکاره ده چې د اوسنۍ زمانې فقيه به دغسې فتوا نه ورکوي. فقه د زمانې له حالاتو سره عيارول، دې عمل ته اجتهاد ويل کېږي. د اجتهاد په مټ دا ثابتېږي، چې شريعت څرنگه د تل لپاره د عمل وړ دی. فقهي اجتهاد سره له دې چې له بنيادي پلوه په شريعت پورې تړلی دی، خو په کومې پخوانۍ فقهيې پورې نه دی تړلی. په دې چې فقه يوازې د اسلامي اجتهاد ذخيره ده او په خپل ځان کې شريعت نه دی.

د قانون دريمه برخه هغه ده، چې ما ورته د «**تمدني مقرراتو**» اصطلاح کارولې ده. په دې برخه کې شريعت مور په هېڅ راز قانون پورې نه يو تړلي. بلکې له تمدني اړتياوو سره سم انساني گټو ته په کتو د هر ډول قانون سازي ازادي يې راکړې ده. د سوره سبا په دوهمه رکوع کې الله تعالی د خپلو هغه بندگانو ذکر کړی دی، چې اوه ستر مادي پرمختگونه يې وربېرزو کړي وو. د معدنونو د استعمال فن، د هوايي سفر ځواک، تر لرې ځايونو پورې د پيغام رسونې وړتيا، د ودانيو فن، انجينري، کرهنه، ښارسازي او داسې نورو برخو کې يې ډېر غيرعادي مقام خپل کړی و. خو په دې برخه کې هېڅ ډول «صنعتي شريعت» يا «تخنيکي فقه» نه وه ورکول شوې. يوازې دا حکم شوی دی، چې د خدای شکر ايستونکي بندگان شئ. له دې ښکاري چې په تمدني چارو کې د قوانينو جوړولو مسئله په شريعت پورې تعلق نه نيسي. دا کار به انسان پخپله د خپلو علومو (ساينس) په مټ ترسره کوي. البته په دې کار کې بايد د خدای د شکرگزارۍ احساس شامل وي، چې پخپله د دې خبرې لوی ضمانت دی، چې دغه قانون سازي به د ظلم او فساد له خاشو نه سپېڅلې وي.

غیر اسلامي ژوند دا دی، چې د انسان د فعالیتونو لوری دنیا ته وي. له خپلو مادي گټو سره دلچسپي ولري، د خپل دنيوي مستقبل په جوړولو کې لگيا وي. بنده د هغو شيانو لپاره متحرک وي، چې دنيوي چارې يې پرې سمېږي، چې د ده شخصیت په کې ځلېږي، چې د ده د برتري احساس په کې خړوبېږي.

مگر اسلامي ژوند اخرت محور د ژوند وي. د مؤمن د لېوالتياوو مرکز اخرت وي. تل د خپل اخروي مستقبل په فکر کې وي. د خدای په نزد د سرخروي شوق ورسره وي، نه په دنیا کې د خپل حیثیت جوړولو. د ده پام، ارمانونه، فعالیتونه ټول د اخرت د کور جوړولو په لوري اوښتي وي. لنډه دا چې نامؤمن په دنیا کې ژوند کوي او مؤمن په آخرت کې. نامؤمن به له مرگ وروسته خپل اخرت ویني او مؤمن په دې دنیا کې د اخرت دنیا ته رسېدلی وي.

د خدای مرسته په دې ډول هم راځي

تعالی حضرت عمر فاروق رض ته په مدینه کې هغه خبره وښودله، چې له حضرت ساریه نه په ایران کې پټه کې وه. د اسلامي پوځ قاصد چې وروسته د جنگ خبر راوړ، نو ویې ویل: ای امیر المؤمنین، مور ماتې ته نیږدې و، چې له فضا نه مو یو اواز واورېده یا ساریه الجبل! دې اواز مور هوبنیار کړو. مور خپل لښکر د غره لوري ته وخوځاوه او الله تعالی دښمن ته ماتې ورکړه او فتحه زموږ په برخه شوه.

دې ته ورته نورې ډېرې پېښې هم د تاریخ په کتابونو کې راغلې دي. مثلاً د اموي خلیفه هشام بن عبدالملک (مړ ۱۲۵هـ) په زمانه کې په افریقا کې اسلامي لښکر له وحشي قبایلو نه ماتې وخوړه. په دې

د تاریخ په کتابونو کې دا روایت ډېر مشهور دی، چې حضرت عمر رضي الله عنه د خپل خلافت په زمانه کې یو ځل د جمعې خطبه ورکوله. ناڅاپه یې له خولې دا توري ووتل: یا ساریه الجبل (ای ساریه د غره په لور) ساریه پوځي مشر و او د ده په مشرۍ کې اسلامي لښکر د ایران په کومه سیمه کې جگړه کوله. د جنگ په منځ کې یوه داسې شپبه راغله، چې د دښمن تله درنه شوه او په خلکو کې اندېښنه خپره شوه، چې مقابل لوری مسلمانان په خپل حصار کې ونه نیسي. او ختم یې نه کړي. په دې وخت کې بهترینه نظامي تگلاره دا وه، چې پوځ په شا راشي او د غره ډډې ته ځان واچوي تر څو دښمن د مقابلي مسئله یوازې یوه لوري ته پاتې شي.

خو ځینې وختونه داسې کېږي، چې په معامله کې ښکېل کس د حالاتو تر فشار لاندې په بې پرې ډول فکر نه شي کولی. او دا خبره یې ذهن ته نه ورځي، چې په دې اضطراري شپه کې باید څه وکړي. په دې وخت کې له دباندي نه د خدای مرسته راځي. همدا حالت په پورتنۍ پېښه کې هم مخې ته راغی. الله

زامنو او لمسو پرته بل هېڅ څوک پاتې نه شي. بيا به د هغو په منځ کې پچه اچوم. او که زما په نوم پچه راووتله، نو پخپله به جگړې ته ور وځم.» له دې وروسته خليفه هشام، د افريقا د والي بشر بن صفوان ورور حنظله بن صفوان له پنځوس زره کسيز لښکر سره ولېږه.

پوځ کې زياتره خلک د شام وو او د پوځ شمېر کم و. هشام ته چې دا خبره ورسېده، نو قسم يې وکړ، چې «که زه ژوندی پاتې شوم، نو پر بربريانو به له سل زره کسيز لښکر سره ورځېزم او دا ټول به زما معاش اخیستونکي پوځيان وي. او بيا به سل زره جنگيالي نور لېږم او پرلپسې به يې لېږم. تر دې چې زما او زما له

د جگړې په اوږدو کې خليفه هشام ناروغ شو. خو زړه يې مسلسل د جگړې په ډگر پورې تړلی و. ويل کېږي، چې يوه ورځ د ناروغۍ له ډېر شدته يې له خولې ووتل: «حنظله! د ميسره له دواړو لښکرو څخه لومړی له يو سره وجنگېږه.» شاوخوا ناستو خلکو گمان وکړ، چې د هډيان په حالت کې يې څه وويل. خو د دمشق اواز حنظله ته تر افريقا پورې ورسېده. هغوی همداسې وکړل. لومړی يې له هغه لښکر سره جگړه وکړه، چې د قرن په ځای کې و. د يوه لښکر له ختمولو وروسته يې په هغه لښکر حمله وکړه، چې د اصنام په ځای کې و او جگړه يې وگټله. د دواړو لښکرو د جلا جلا ماتولو دغه پېښه د ۱۲۴ هـ کال ده.

د جاپان پاچا چې کله د ترکي له واکمن نه هيله وکړه چې د اسلام د خپراوي لپاره دې جاپان ته د اسلام مبلغين واستوي

ټوک

ابوبکر بن محمد ابن دريد (۳۲۱-۲۲۳هـ) د ژبې، ادب او نسب امام پېژندلی کېده. ده به شراب ډېر څښل او په ډاليو او خيراتونو کې يې لاس ډېر پراخه و. يو ځل ده ته يو سوالگر راغی او يو څه يې ترې وغوښتل. په دغه ورځ د ابن دريد په کور کې د شرابو له يوه منگي پرته بل هېڅ هم نه ول، نو ده هماغه منگي سوالگر ته ورکړ. خادم يې په خيرات کې د شرابو په ورکولو نيکه وکړه، نو ده ورته وويل چې له دې پرته راسره نور هېڅ شی هم نشته. بيا يې د قرآن کریم دا آيت ولوسته «لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون؛ يانې تر هغو چې د خپلې خوښې له شيانو لگښت ونه کړئ، نېکي ته نه شی رسېدلی.» له دې پېښې لنډه موده وروسته ابن دريد ته د شرابو لس منگي په ډالی کې راغلل. ابن دريد خپل خادم ته وويل: «وگوره مور يو منگي ورکړی و، او مور ته لس منگي راغلل.»

په جاپان کې بوديزم په دې ډول راپيل شو، چې د کوريا راجا د جاپان پاچا (يماټو) ته په ۵۳۹ء کې يوه ډالی ولېږله. دې ډالی دوه شيان ځان کې رانغاړل. د گوتم بودا مجسمه او د هغه د لارښوونو يوه لنډه صحيفه. د کوريا راجا ورته ليکلي و، چې «همدا تر ټولو گرانيه شی دی، چې زه يې در ډالی کولی شم.» او په دې ډول بوديزم د يوې مذهبي ډالی په بڼه په شپږمه ميلادي پېړۍ کې په جاپان کې پښه کېښوده. او په لنډه موده کې د شهزاده شوتوکو (۶۲۱-۵۷۴) په زمانه کې د جاپان دولتي مذهب شو. (Man and His God)

عجيبه خبره ده، چې همدا پېښه له نن نه پنځه اتيا کاله مخکې په جاپان کې د اسلام په برخه کې هم پېښه شوه. بله دا وه چې دا ځل د جاپان امپراتور پخپله دا فرمايش کړی و، چې اسلام يې هېواد ته د «ډالی» په توگه واستول شي. دا د

۱۸۹۱ز پېښه ده، چې په دې زمانه کې په اسلامي نړۍ کې لوی، لوی شخصیتونه هم ژوندي وو. خو د دې وړاندیز په ځواب کې هېڅ غبرگون ونه ښودل شو. حال دا چې که له دې فرصت نه په وخت گټه اخیستل شوې وای، نو نن ورځ به نه یوازې د جاپان بلکې شاید د ټولې اسیا تاریخ به بل ډول وای.

د جاپان لرغونی ملي مذهب شنتو دی. خو دا مذهب کوم مقدس کتاب نه لري. دا مذهب تر ډېره د ملي روایاتو ټولگه ده. کنفیوسیسی مذهب په دریمه میلادي پېړۍ کې له چین او بودیزم په شپږمه میلادي پېړۍ کې له کوریا نه جاپان ته راغلل. د جاپان زیاتره نفوس همدا درې مذهبونه مني. د شپاړسمې میلادي پېړۍ په وروستی برخه کې عیسوي مذهب د پرتگالیانو په لاس جاپان ته لاره وکړه او د ډېر لوی شمېر جاپانیانو په مسیحي کولو کې بریالي شول. خو پرتگالیانو د استعمار په ذهن په جاپان کې پښه ایښې وه، او د مذهب په جامه کې یې د جاپان په سیاست باندې د ولکې هڅه کوله. په جاپانیانو دا خبره ډېره بده لگېدله. لومړی پرتگالی مبلغ فرانسيس زیویر په ۱۵۴۹ز کې جاپان ته ورسېده، خو پنځوس کاله وروسته په جاپان کې د مسیحيانو په خلاف کشمکشونه پیل شول. تر دې چې په ۱۶۱۲ز کې یې ډېر توند فرمان صادر کړ، چې د دې فرمان له مخې نه کوم مسیحي له دې دې نه راتللی شوی او نه د جاپان اوسېدونکي مسیحي مذهب غوره کولی شوی. له دې وروسته زرگونه عیسویان ووژل شوو. زرگونه خلکو عیسویت پرېښوده او بېرته یې د خپلو نیکونو مذهب ته مخه کړه. د عیسویت مقدس نښان صلیب او د مسیح او مریم مجسمې یې هم ماتې کړې. تر ۱۸۵۳ز پورې یې له جاپان څخه بیخي د عیسویت نوم او نښان ورک کړل.

خو په اتلسمه پېړۍ کې په اروپا کې فکري انقلاب راغی او له دې سره وضعیت بېرته د لویدیځ په گټه بدل شو. په دې پېړۍ کې اروپا له نوي سره سیاسي او ټولنیز علوم تدوین کړل او دا خبره یې په ډاگه کړه، چې د فرد آزادي هغه ستر ارزښت دی، چې یوه ټولنه یا دولت یې باید د ترلاسي لپاره هلې ځلې وکړي. دې فکري انقلاب په ټوله دنیا کې هغه ملتونه په دفاعي دريځ کې واچول چې د فرد آزادي یې یا ختمه کړې او یا محدوده کړې وه او خپل ټولنیز نظام یې په پښو درولی و. دا ډول ټول قومونه په خپل حق کې د استدلال له ځواک نه بې برخې شوو، او له دې پرته یې بله هېڅ لاره نه لرله، چې د لویدیځ د فکري یرغل پر وړاندې خپلې وسلې وغورځوي.

د میجی امپراتور د پاچاهي په زمانه کې (۱۹۱۲-۱۸۶۸) له یوې خوا د جاپاني ښارونو د رغونې لپاره د اروپا او امریکا ودانیزې نقشې را واردې شوې. بلې خواته د دغو ملتونو نظریات او افکار هم جاپان ته ورسېدل، چې د بیان د آزادی نظریه یې د کتار په سر کې ولاړه وه. د دغې نظریې له مخې پخوانۍ پرېکړې ته یو ځل بیا کتنه وشوه. په ۱۸۷۳ز کې د مسیحیت ضد قانون لغوه شو. په ۱۸۸۹ز کې یې د غرب په تقلید کې اساسي قانون جوړ کړ، چې د جاپانیانو لپاره د مذهبي آزادي خبره په کې شوې وه. اوس یو ځل بیا د اروپا او امریکا عیسوي مبلغینو جاپان ته رامنځته کړه، او د عیسویت تبلیغ یو ځل بیا پیل شو. خو له بې اندازې پانگونې سربرېره د عیسوي مذهب د منونکو په شمېر کې پاموړ زیاتوالی رانغی.

د زمانې د فکري فشار له مخې قانون خو بدل شو، مگر د جاپان ځیرک خلک اوس هم په دې وېره کې وو، چې هسې نه د تبلیغ آزادي یې په هېواد کې د غربي استعمار د راتلو لامل وگرځي. نو د نولسمې پېړۍ په پای کې چې

کله د عیسویت په خلاف قانون له منځه یووړل شو، په همدې زمانه کې د جاپان حکومت ځینې داسې حفاظتي تدبیرونه هم وکړل، چې له عیسویت څخه د یوه سیاسي خطر د جوړېدو مخه پرې ونیسي. په دې کې یو ټکی دا هم و، چې د جاپان پاچا (میجی) په ۱۸۹۱ کې د ترکیبې خلیفه سلطان عبدالحمید ثاني (۱۹۱۸-۱۸۴۲) په نوم یو ځانگړی مکتوب ولېږه. په دې لیک کې یې خپلمنځي تعلق ته له اشارې وروسته د ترکیبې سلطان ته لیکلي و، چې «مور دواړه د ختیځ پاچاهان یو. زموږ او زموږ د قوم مصلحت دا دی، چې مور دواړه یو بل ته نږدې شو. او له یو بل سره لیدنې ولرو. او زموږ دواړو اړیکې پیاوړې شي تر څو د غربي ملتونو مقابله وکولی شو، چې ټولو شرقي واکمنیو ته په یوه سترگه گوري. تاسو پوهېږئ چې زموږ په هېواد کې مذهبي آزادي ده. له دې خبرې نه په استفادې سره غربي قومونه د خپل مذهب د خپرولو لپاره جاپان ته خپل مبلغین رااستوي. خو زه وینم چې تاسې داسې نه کوئ. زموږ زړه دی، چې تاسو خپل مبلغین دلته راولېږئ، چې دلته ستاسې مذهب اسلام خلکو ته وښيي. په دې ډول هیله ده، چې زموږ او ستاسې ترمنځ به معنوي اړیکه ټینگه شي.»

د جاپان د پاچا له لوري د یاد لیک له ترلاسي وروسته سلطان عبدالحمید شیخ الاسلام، د معارف ناظر او نور علما او صاحب فکر راټول کړل او ویې پوښتل چې په دې برخه کې باید څه اقدام وشي؟ خلکو نظر ورکړ، چې په آستانه (ترکیه) کې چې کومې اسلامي مدرسې دي، له هغو نه دې ځینې علماء وټاکل شي او جاپان ته دې واستول شي. په دې مجلس کې سید جمال الدین افغاني (۱۸۹۷-۱۸۳۸) هم ناست و. په پای کې سلطان وویل، چې تاسو هم خپله رایه راکړئ. افغاني وویل، دا علماء خو له اسلام نه د مسلمانانو د لریوالي سبب گرځېدلي دي. نو دوی به د جاپانیانو لپاره د اسلام د نیردېکت وسیله څرنگه شي؟ بهتره دا ده، چې ځینې خلک په منظم ډول وروزل شي، چې اوسنۍ زمانې ته په پام سره د اسلام د تبلیغ ځانگړی صلاحیت ولري. بیا دې جاپان ته د اسلام د تبلیغ او خپراوي لپاره واستول شي. په دې وخت کې دې سلطان صرف دومره وکړي، چې د میکادو (د جاپان امپراتور) په ځواب کې دې د مننې خط ولېږي او ورته ودې لیکي، چې ستاسې نظر ډېر مناسب دی. مور به ډېر ژر په دې خبره د عمل کولو هڅه وکړو. نو سلطان له ځینو ډالیو مالیو سره د جاپان امپراتور ته یو لیک واستاوه. (حاضر العالم الاسلامی، از امیر شکیب ارسلان)

فرانسيس زيوير (۱۵۵۲-۱۵۰۶) چې په ۱۵۴۹ کې له گوا نه جاپان ته ورسېده، نو د مخالفو حالاتو سره سره یې جاپاني ژبه زده کړه او د مسیحیت تبلیغ یې پیل کړ. خو د موافقو حالاتو سره سره په اسلامي نړۍ کې هېڅ څوک د جاپاني ژبې زدکړې ته رامنځته نه شوو. سید جمال الدین افغاني د خپلو استعدادونو له پلوه د دې کار لپاره تر ټولو مناسب سړی و. سلطان عبدالحمید ډېر زیات عقیدت هم ورته درلوده. که ده سلطان ته ویلي وای، چې یوه اداره ورته جوړه کړي او چارې به یې دی مخکې وړي؛ او په دې اداره کې به په جاپاني ژبه کې د اسلامي کتابونو ژباړې او د جاپاني ژبې مبلغین تیاروي، نو سلطان به سمدستي غاړه ورته ایښې وه. خو جمال الدین افغاني له خپلو سیاسي بوختیاوو نه هېڅ فرصت نه درلود. د هغه په نزد تر ټولو لوی کار دا و، چې انگریزي او فرانسوي استعمار «په قبر کې خښ کړای شي.» دی د غربي قومونو د سیاسي اقتدار ختمولو ته نارامه و. نو په داسې حالت کې به یې له دنیا نه د کفر او شرک د ختمولو نارامي په وجود کې څرنگه پیدا شوې وه؟

کله نا کله ماته هم فتحه ثابته شي

د ژوند حقایق تر هغه ډېر پراخه دي، چې د فتحې
او ماتې په اصطلاحاتو کې دې ځای شي.

پنځه پېړۍ دوام وکړ. تر دې چې د کامیابي هغو پولو
ته ورسېدل، چې د ځواک او زور نوي ډگرونه یې کشف
کړل. هغوی مسلمانانو ته د ژوند په هره برخه کې
ماتې ورکړه او په ټولې دنیا یې د خپلې رهبري توغ
ورپاوه. هغوی د لرغوني طرز کبیتو ته وده ورکړه او د
بخاري کبیتو مقام ته یې ورسولې او د هغو په مټ یې
په ټولو سمندرونو ولکه وکړه.

هغوی لرې ویشتونکي وسلې جوړې کړې او د
مسلمانانو تورې یې ور پخې کړې. هغوی مشیني
صنعتونه ایجاد کړل او د مسلمانانو دستکاري ته یې د
پای ټکي کېښوده. هغوی ساینسي علوم تدوین کړل
او د مسلمانانو دودیز علوم یې بې ارزښته کړل.
هغوی د محکومي یو نوی ډول (اقتصادي او فني
محکومي) رامنځته کړه او ټوله اسلامي نړۍ یې
مجبوره کړه، چې په سیاسي ازادي سربرېره هم د هغوی
غلامه او محکومه پاتې شي.

د تېرو اتو سوو کلونو دغه تاریخي تجربه راته ښيي، چې
هغه خلک په سخته اشتباه کې پراته دي، چې یوازې د
فتحې او ماتې په اصطلاحاتو کې فکر کوي.

حقیقت دا دی، چې د ژوند حقایق تر هغه ډېر پراخه
دي، چې د فتحې او ماتې په اصطلاحاتو کې دې ځای
شي. همدا وجه ده، چې موږ وینو، چې کله نا کله
فتحه هم په ماته اوږي او کله بیا ماته هم په فتحه بدله
شي.

د اسلام په تېر تاریخ کې د پردیو له لوري دوه سترې
پوځي نښتې پېښې شوې دي. یوه له تاتاریانو سره او
بله له مسیحیانو سره. له تاتاریانو سره د دوولسمې
پېړۍ په پای کې مخامختیا پېښه شوه. اسلامي قومونه
په دې مقابله کې په بشپړ ډول مات شول. خو د دې
ماتې له منځه په حیرانوونکي ډول یو نوی امکان
راوټو کېده. دغې فتحې د تاتاریانو انتقامي جذبې
سړې کړې. او له رواني پلوه په دې حالت کې شوو،
چې د مفتوح د مذهب او عقایدو په هکله بې پرې
قضاوت وکړي. هغوی ولیدل، چې اسلام یو رښتوني
دین دی او په دې دین کې پخپله د دوی ښېگڼه نغښتې
ده. په دې توګه د مسلمانانو په ماتې یوه پېړۍ هم
نه وه اوښتې، چې تاتاري واکمن مسلمانان شوو او
ټوله رېږه په یوه نوي بهتر شکل له منځه ولاړه او په
پوځي ډګر کې فاتح لوري د فطرت او نفسیاتو په ډګر
کې له مفتوح لوري ماتې وخوړه.

خو د مسیحي اروپا او مسلمانانو ترمنځ مقابله د دې
برعکس مثال راته ښيي. له مسیحي اروپا سره له دوه
سوه کاله صلیبي جګړو وروسته مسلمانانو ډېره ستره
فتحه ترلاسه کړه او مسیحي قومونه له ډېرې سختې
ماتې وروسته بېرته ستانه شول.

خو له دې وروسته څه وشول؟ په ټوله اروپا کې د
غالب شوي دښمن په خلاف د انتقام د یوه ناپایه اور
لمبې بلې شوې او دوی خپل ټول وسایل د یوې نوې
جګړې لپاره په کار واچول. د دوی دې مخالفانه هڅو

علم کلام - یوه کتنه

د شلمې پېړۍ په وروستی نیمایي کې، که په بشپړه توګه نه وي، نو تر یوه خاصه بریده، مور په دې مقام کې و، چې علم کلام په پرېکنده او آفاقي شکل مرتب کړو. په پخوا زمانو کې د افلاک عالم او د افلاکو علم دوه جلا شیان وو. د افلاکو عالم په حقایقو ولاړ و او د افلاکو علم په قیاساتو. نن ورځ دا دواړه یو بل ته د نیردې کېدو په حال کې دي. همدا خبره د قرآن کریم په اړه هم ده. په پخوا زمانه کې قرآن او علم کلام دواړه جلا، جلا آشاوې وو. قرآن په محکمو آیاتو ولاړ وو او علم کلام د فلسفیانو په قیاساتو باندې. نن ورځ د بشري علم ارتقا د دې امکان پیدا کړی دی، چې قرآن او علم کلام دواړه سره غاړه په غاړه کړای شي. که «د نوي علم کلام» په نوم کوم څه وي، نو هغه همدا علم کلام دی، چې باید مرتب شي، چې تر اوسه پورې نه دی مرتب شوی.

دلته به زه په لنډه توګه ځینو هغو کارونو ته اشاره وکړم، چې د علم کلام د نوي ترتیب او تدوین په برخه کې یې باید سرته ورسوو.

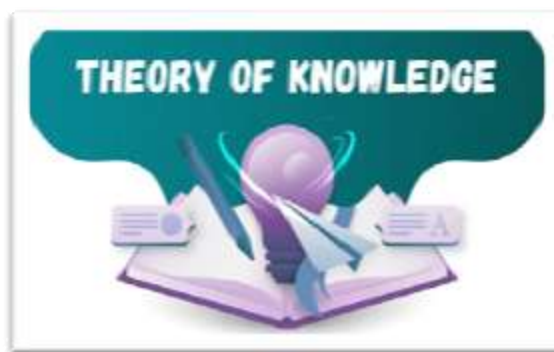
- تر ټولو لومړی کار د قرآن کریم په بنیاد د علم نظریه مرتب کول دي، یانې د استدلال د میتود علم. په پخوا زمانو کې به استدلال په قیاسي فرضیو او قوانینو ولاړ و او د څېړنې او تجربې د معاصرو روشونو د راتلو په ابتدايي زمانه کې د مشاهدې په استدلال ډېر ټینګار وشو. خو له آینستاین وروسته د بشري علم یو نوی دوران پیل شوی دی، په دې دور کې دا خبره ډېره زیاته واضحه شوې ده، چې حقیقت په خپل وروستي شکل کې د انسان لپاره د مشاهدې وړ نه دی. اوس تقریباً دا خبره منل شوې ده، چې د انسان د محدودو صلاحیتونو له امله، د مشاهدې استدلال د ده لپاره ممکن نه دی او انسان یوازې د دې جوګه دی، چې استنباطي استدلال وضع کړي. مور حقایق لیدلی نه شو، یوازې دومره کولی شو، چې په ظاهري شیانو غور وکړو او دا استنباط وکړو، چې دلته باید فلانی شی هم موجود وي.

په قرآن کریم کې ویل شوي دي، چې الله تعالی چارې هم سمبالوي او د دلایلو تفصیل هم بیانوي (رعد - ۲) د چارو له سمبالولو مراد د کایناتو تنظیم دی، چې د خارجي اړخونو پوهه یې ساینس باله شي. د آیاتونو (دلایلو) له تفصیل نه مراد هغه وحی ده، چې وروستی او بشپړ متن یې د قرآن کریم په شکل کې له مور سره خوندي دی. علم کلام د خپل حقیقت له مخې دا دی، چې د الهامي علم او کایناتي علم په وحدت او یووالي پوه شو، او د معلوم کاینات مرسته په نامعلوم کاینات د پوهېدو وړ وگرځوو.

له دې پلوه چې وگورو، نو اسلامي علم کلام هېڅ راز قدیم او جدید نه لري. دا د اسلام د متکلمینو تېروتنه وه، چې په علم کلام کې یې د زور او نوي وېش راپیدا کړ. علم کلام په حقیقت کې د قرآني عقلیاتو د مرتب کولو نوم دی. خو په عباسي دور کې متکلمینو گمان وکړ، چې قرآن باید د انسان په لاس د جوړ شوي فلسفیانه منطق یا عقلپوهنې له مخې ترتیب شي. همدا هغه تېروتنه وه، چې په علم کلام کې یې د قدم او جدید تصور راپیدا کړ. په دې چې فلسفیانه عقلیات چې قیاسي دي، نو له دې امله له وخت سره بدلېږي، حال دا چې په قرآني یا کایناتي عقلیاتو کې د بدلون او تغیر هېڅ سوال نه پیدا کېږي.

دا حقیقت دی، چې د قرآن کریم د استدلال طریقه په ټوله کې کایناتي ده. قرآن د محسوسو پېښو له لارې د غیرمحسوسو حقایقو په هکله استدلال کوي. د قرآني علم کلام بنیاد د ځمکې او آسمان پر هغو قوانینو ایښودل شوی دی، چې نه بدلېدونکي دي، او هېڅ کله تغیر نه په کې راځي. د همدې لپاره قرآني علم کلام هم نه بدلېدونکی دی، د بدلون هېڅ سوال یې نه پیدا کېږي. دا خبره به سمه وي، چې قرآني علم کلام هم، د قرآني عقایدو په څېر، نه بدلېدونکي دي. خو چې کله علم کلام د انسان په لاس د ایجاد شویو علومو په بنسټ ترتیب شو، نو سمدستي په علم کلام کې د قدیم او جدید مسئله راپیدا شوه، په دې چې علوم په ټوله کې د قیاس په بنسټ رغېدلي وو، نو هېڅ کله په یوه شکل نه شوی پاتې کېدلی.

په هکله قرآني حوالې ترتيب شي، او د قرآن کریم دعوت د تاريخ په ژبه تدوين شي.

۳ - دريم کار دا دی، چې د آفاقو نبيې نبناني (حم سجده - ۵۳) د معاصرو کشفونو په مرسته ترتيب شي. د قرآن کریم په وينا، په کایناتو کې بې شمېره نبيې دي، چې خپل خالق ته اشاره کوي. او هغه حکمت راته نبيې، چې له مخې يې دا ستره کارخونه پنځول شوې ده. په قرآن کریم کې بيا بيا ځلې د دې نينو نبنانو حوالې ورکول شوې دي او د قرآن کریم دعوت پرې مستدل کړای شوی دی. خو دا حوالې د اشارو په ژبه کې دي. په پخوا زمانه کې داسې معلومات نه وو، چې دا اشارې په تفصيلي ډول وشاربل شي.

اوسمهال په معاصره زمانه کې د علم يوه نوې نظريه منځته راغلې، چې د حيرانتيا تر بريده د علم له قرآني نظريې سره کټ مټ يو شان ده. په قرآن کریم کې ويل شوي دي چې **انسان ته لږ پوهه** (بني اسرائيل - ۸۵) ورکول شوې ده. د همدې لپاره انسان ته بويه چې په نامستقيم علم قناعت وکړي، نه دا چې د مستقيم علم لپاره ټينگار وکړي. په دې ډول وحی او انساني علم دواړه په يوه ټکي کې سره يو ځای شول. حقيقت دا دی، چې د علم نوې نظريې د استدلال قرآني طرز ته، په معاصره ترمينولوژي کې، عين د ساينسي استدلال درجه ورکړې ده. په اوسنۍ زمانه کې د علم کلام تر ټولو لومړنی کار همدا دی، چې دغه مهم ترين کشف تدوين شي.

اوس د ساينس له ارتقاء سره دا مواد تر ډېره بريده راټول شوي دي. شايد په دې خبره کې به مبالغه نه وي، چې ساينس په اوسني عصر کې د اسلام تيولوژي گرځېدلی دی. خو بيا هم د ساينس د تدوين چاره لا هم پاتې ده. اړتيا ده، چې دغه خدايي نبناني، چې په طبيعي دنيا کې پټې دي، د نويو موندنو په مرسته په مفصله توگه ترتيب شي.

۲ - دوهم کار د قرآن کریم د علم الاثار تدوين دی. په قرآن کریم کې د تېرو انبياوو او لرغونو تمدنونو ذکر راغلی دی. دا د قرآن کریم هغه برخه ده، چې **ايام الله** (ابراهيم - ۵) ورته ويل شوي دي. د بشري تاريخ دا پېښې د قرآن کریم د ليد له زاويې بې اندازې مهمې دي. دا پېښې زباتوي، چې دا کاینات يو خدای لري، چې په هره زمانه کې خپل استازي رااستوي او د خپلو ټاکلو قوانينو پر بنسټ د قومونو د برخليک فيصلې کوي.

۴ - د قرآن کریم کې د استدلال يوه اړخ هغه دی، چې د **انساني نفسونو نبيې نبناني** (حم سجده - ۵۳) ورته ويل شوي دي. يانې په بشري نفس کې د خدای نبيې. دا برخه هم په پخوا زمانه کې تر ډېره بريده پټه پاتې وه. صوفيانو په دې اړه ډېر څه ليکلي دي، خو د هغوی خبرې د علمي حقايقو په ځای تر ډېره په قياساتو ولاړې دي او لويه برخه يې په اوسني عصر کې بې ارزښته شوې ده. خو د ارواپوهنې څېړنو په اوسنۍ زمانه کې گڼ شمېر داسې معلومات راټول کړي دي، چې د هغو په رڼا کې د قرآن کریم اشارې، که

سره له دې چې دا د تاريخ موضوع ده. خو په قرآن کریم کې د دې ذکر په تاريخي انداز کې نه دی شوی، بلکې د دعوت او اجمال په انداز کې شوی دی. د دې پېښو په هکله چې له قرآن کریم نه بهر څومره مواد شته، هغه په لرغونې زمانه کې تر ډېره بريده نامعلوم وو. د همدې لپاره په پخوا زمانو کې د قرآن کریم د دې اجزاوو تدوين، په سوچه تاريخي اسلوب ممکن نه و. اوس په دې پېښو پورې تړلي بې شمېره پټ پاتې مواد لاسته راغلي، او په دې ډول دا امکان پيدا شوی دی، چې د ايام الله

خو شاوخوا په ټولو کتابونو باندې په یو نه یو ډول د کلامي اسلوب غالب سیوری غوړېدلې دی. په اوسنی زمانه کې چې د تفسیر، سیرت، او عمومي اسلامي ادب کومه زېرمه برابره شوې ده، تقریباً ټوله یې د علم کلام په کټگوري کې راتللی شي. دا به پرېږدو، چې د دې کتابونو علمي ارزښت او مقام څومره دی، خو دا خبره پخپله د اوسني عصر له تقاضا سره په ټکر کې ده، چې له تفسیر او سیرت نه دې علم کلام جوړ کړو.

اوسنی زمانه د فکري آزادي زمانه ده. د نن ورځې انسان غواړي، چې اصلي خبره له کومې سلیقوي یا کلامي زیاتونې پرته مخې ته ورته کېښودل شي. او د تنقید او کره کتنې ټول قضاوت لوستونکي ته پرېښودل شي. همدا وجه ده، چې د کتابونو له گڼه گونې سره سره په ټوله دنیا کې د نویو اسلامي کتابونو تقاضاوې کېږي. د نن ورځې انسان په اسلام پوهېدل غواړي. خو د داسې کتابونو له لارې چې په هغو کې اسلام په هغه اسلوب کې وړاندې شوی وي، چې په اوسنی زمانه کې یې ساینسي اسلوب بولي. د نن ورځې انسان له عقلي اسلوب نه ډېر په ساینسي اسلوب خپل زړه ورکوي. خو له بده مرغه په یوه اسلامي ژبه کې هم تر اوسه پورې ساینسي اسلوب نه دی عام شوی. له ساینسي اسلوب نه مراد دودیز کلامي اسلوب نه دی، بلکې داسې ساده او مثبت اسلوب دی، چې د ژبې او بیان له پلوه حقیقت لیکنې ته په کې پام شوی وي.

په اوسنی زمانه کې زموږ لیکوالو په اسلام بې شمېره کتابونه ولیکل. خو زما د علم تر حده په یوه ژبه کې هم داسې تعارفي ټولگه نه ده چمتو شوې، چې په ساده، مثبت او حقیقي اسلوب کې د اسلام لارښوونې او د اسلام د پیغمبر سیرت په کې مرتب شوی وي، حال دا چې نن ورځ تر هر څه ډېر همداسې کتابونو ته اړتیا ده. زه به په جرأت سره دا خبره وکړم، چې که موږ نور هېڅ هم ونه وکړو، یوازې دومره وکړو، چې په قرآن لارښوونو، سیرت، احادیثو، صحابوو حالاتو او د اسلام په تاریخ (نه د فتوحاتو تاریخ) په سوچه علمي اسلوب او د حقیقت لیکنې په ژبه کې د کتابونو یوه ټولگه تیاره کړو او په ټولو ژبو کې یې خپره کړو، نو لږ تر لږه د نن ورځې په دنیا کې به د علم کلام هدف په ډېر بهتر ډول ترلاسه کړای شو.

په پوره توگه نه وي، نو تر ډېره بریده په تفصیل سره بیانېدلی شي. دا کار که په علمي کچه وشي، نو د قرآني نظریاتو په حق کې به د یوه ستر ارواپوهنیز تصدیق کار ورکړي.

۵ - یو بل ډگر د ټولنیزو علومو دی. یانې قانون، سیاست، اقتصاد او داسې نور. په دې موضوعاتو په اوسنی کې ډېر زیات څه لیکل شوي دي. دا زېرمه له ځینو اړخونو گټوره هم ده. مگر له اصولي پلوه زه له دې سره جوړ نه یم، چې ټولنیز موضوعات په علم کلام کې راگډ کړای شي. د دې وجه د ټولنیزو علومو نوعیت دی. ټولنیز علوم په بشپړه توگه قیاسي علوم دي او غالباً همېش به همداسې پاتې وي. که موږ په علم کلام کې ټولنیز علوم هم شامل کړو، نو یو ځل بیا به مو هماغه تېروتنه کړې وي، چې تر دې پخوا په عباسي دور کې متکلمینو کړې وه. هغوی د علم کلام ودانۍ د فلسفیانه قیاساتو پر بنسټ ودانه کړې وه، او موږ به د ټولنیزو قیاساتو په بنسټ علم کلام ترتیب کړی وي. نو ځکه شخصاً زه په دې نظر یم، چې ټولنیز علوم دې د فقهي موضوع وي نه د علم کلام.

په نورو ټکو کې دا چې ټولنپوهنه دې د فقهي نظام په حیث ترتیب کړای شي نه دا چې د اسلام د عقلياتو لپاره دې د بنسټ په توگه وکارول شي.

۶ - په پای کې زه د یوه داسې علمي کار یادونه کول غواړم، چې زموږ په رواجي پوهه کې یې په علم کلام کې نه حسابوي. حال دا چې د موخو له پلوه باید دغه کار د علم کلام تر ټولو لوی عنصر وي. هغه په ساینسي اسلوب کې د اسلام د پېژندنې ادبیات پنځول دي. په اوسنی زمانه کې په اسلام بې شمېره کتابونه لیکل شوي دي.

د پخواني علم کلام يوه تېروتنه دا وه، چې د بشري عقل دا محدوديت يې درک نه شو کړای، چې عقل د شيانو په هکله يوازې ظاهري او اجمالي دليل راوړلی شي، او حقيقي ماهيت يې نه شي ټاکلی. مثلاً په قرآن کریم کې ويل شوي دي چې الله اورېدونکی او ليدونکی دی. صحابوو له خپل اجمالي مفهوم سره په دې خبره ايمان راوړ. خو متکلمينو دا بحث راپورته کړ، چې د خدای دا صفتونه پخپله د خدای ذات دي يا له ذات نه خارج نه دي. همدارنگه په قرآن کریم کې ديدالله اصطلاح راغلې ده. نو اوس دا بحث وچېرل شو، چې کوم لاس چې الله ځان ته مضاف کړی دی، د هغه استعمال په قرآن کریم کې په مجازي معنا کې راغلی يا په حقيقي معنا کې.

په قرآن او حديث کې له دغه ډول تجسس نه په صريحو ټکو کې منع راغلې ده. خو دې خلکو د عقلي لټون په جوش کې دا محدوديت هېر کړ او بالکل يې ځايه يې هغه مسایل د علم کلام موضوع وگرځول، چې په علم کلام پورې يې هېڅ تړاو نه و.

د خپلې زمانې په علومو کې د مهارت له امله دې خلکو په حکومتونو کې هم لاس درلوده، نو بل کار يې دا وکړ، چې د خپلو مخالفينو نيول او ځپل يې پيل کړل، د خلق قرآن مسئله د همدې يوه بېلگه ده. په قرآن کریم کې ويل شوي دي، چې خدای له نيوانو سره خبرې کړې دي او پر هغوی يې خپل حکم نازل کړی دی. اوس متکلمينو دا بحث راواخيسته، چې د خدای کلام حادث دی که قديم (يانې فنا کېدونکی دی او که فنا نه مني). دوی وويل، که کلام الله قديم (نه فنا کېدونکی) و منو، نو د دې معنا به دا وي، چې يوازې خدای قديم (نه فنا کېدونکی) نه دی، بلکې يو بل شی (قرآن) هم قديم دی. په دې ډول دوه قديمونه لازمېږي. له دغسې بحثونو نه دوی دې نتيجې ته ورسېدل، چې د خدای کلام مخلوق او حادث (فنا کېدونکی) دی، هغه پخوا نه و، بيا خدای خلق کړی او وخت په وخت يې په خپلو پيغمبرانو نازل کړی.

دغه بې معنا موشکافي دوی د کفر او اسلام مسئله وگرځوله او تر دې حده يې دا موضوع مهمه ونيوله، چې «د حکومتي لاسوهنې وړ» جرم يې وباله. د معتزله له لوري راپورته شوې فتنې ټوله اسلامي نړۍ په خپله غېږه کې ورتوله کړه. د درې خلفاوو (مامون، واثق او معتصم) تر زمانې پورې بې شمېره مسلمانان د ځور او ظلم هدف وگرځول شوو. تر دې چې متوکل خليفه په خپله زمانه کې د پای ټکی ورته کېښود.

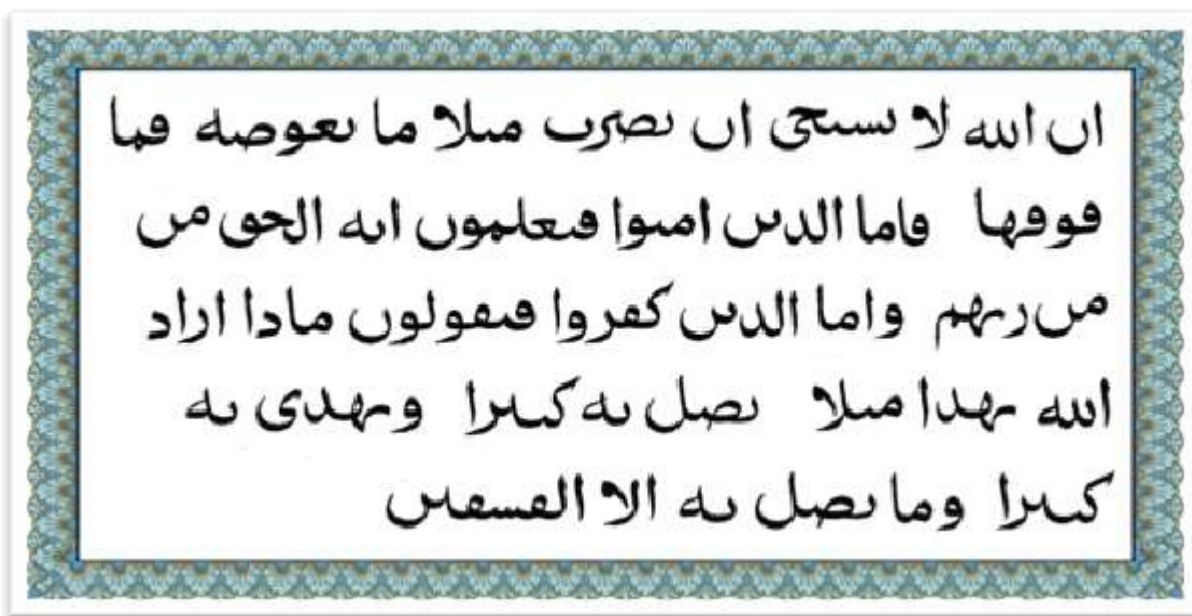
تور و ته يې ټکي کله ورکړل

ويل کېږي چې يوه سپين سرې فرزدق شاعر ته راغله او ويې ويل «زه ستا د پلار قبر ته پناه وړم.» فرزدق وپوښتل، څه غواړې؟ زړې ښځې وويل، تميم بن زيد زما زوی ورسره وړی دی، او له هغه پرته زما هېڅ اولاد نشته، چې ماته يوه مړی روزي راوگټي. فرزدق وپوښتل، چې زوی دې څه نومېږي؟ زړې وويل، «خنیس». نو فرزدق څو شعرونه وليکل او تميم بن زيد ته يې واستول. وروستی بيت يې داسې و:

وهب لي خنیسا واحتسب فيه منة
لعبرة ام لایسوغ شرابهها
ژباړه: او خنیس ماته راکړه، او په دې برخه کې مهرباني وکړه او د هغه د مور اوبنکې وچې کړه، چې د هغې لپاره يې خواړه او اوبه بې خونده شوي دي.

د هغې زمانې له دود سره سم په کلمو باندې ټکي نه وو. تميم بن زيد ته اشعار ورسېدل، نو ويې غوښتل چې سپين سرې ته يې خپل زوی بېرته وسپاري، خو د بې ټکو «حسس» په نوم کې شک ورولوبده. ده د خپلې قبيلې د ټولو خلکو نومونه وکتل، نو خنيس، خنيس او جيش او داسې نور شپږ ورته نومونه هم وو. ده دا شپږ واړه فرزدق ته واستول.

دغسې پېښو د خلکو پام کړل، چې د حروفو د پېژندلو لپاره بايد هغو ته ټکي ورکړي. په دې کار کې ابتدايي هڅې ابوالاسود دولی وکړې. بيا د حجاج په امر ابو الاسود له دوو شاگردانو نصر بن عاصم او يحيى بن يعمر سره تکميل ته ورساوه.

سبعة معلقة

- بنو ربيعه عمرو بن كلثوم ٥
- = طرفه بن العبد ٦
- = حارث بن حلزة ٧

د معلقاتو په باره کې مشهوره ده، چې د کتان په ټوکړ د سرو زرو په اوبو ليکل شوې او په خانه کعبه راخړول شوې وې. نو ځکه «مذهبات» هم ورته وايي. معلقات د عربو خورا انتخاب او د خوښې اشعار وو او په عربو کې د مقبوليت د يوه سمبول په توگه په کعبې خړول شوې وې. ويل کېږي، چې ځينې يې د مکې تر فتحې پورې خوړندې وې او ځينې يې په هغه اور کې

حماد الراويه (١٥٥-٩٠هـ) چې د سبعة معلقة په نوم کوم کتاب ترتيب کړی دی، په هغه کې اووه عربي قصيدې دي. خو د معلقاتو په شمېر کې د علماوو اختلاف دی. ځينو يې شمېر تر لسو پورې ښودلی دی. د دې معلقاتو ليکوال په لاندې ډول دي:

کټه	قصيده	شاعر
١	امرؤ القيس	قبيله کنده (قحطان)
٢	زُهَير بن ابى سلمى	قيس
٣	لبيد بن ربيعه	=
٤	عنتره بن شداد	=

منتخبات يانې خونې شوې او چاڼ شوې قصيدې دي. (علق د اطلاق جمع: د يوه شي نفيس حالت، يانې اطلاق الشعر يا نفايس الشعر) د نولدیکي په نزد دې قصيدو ته دغه نوم د غاړې له امپلونو سره د تشبيه له مخې ورکول شوی دی. ورپسې يې د خپلې خبرې د تقويې لپاره دا دليل هم راوړی دی، چې دې قصيدو ته «سموط» هم وايي چې د سموط معنا هم امپلونه دي. فرانسوي مستشرق پروفيسور کلامين هيار، چې د عربي ادب په تاريخ يې په فرانسوي ژبه کې کتاب ليکلی دی، هغه هم د نولدیکي له نظر سره په يوه خوله دی.

يوه بل څېړونکي ليکلي دي، چې د تعلق معنا د زړه مايل کېدل دي. غالب گمان دا دی، چې معلقاتو ته د

د چوپتيا اواز ته غوږ شئ

په ځينو رواياتو کې راځي «کان رسول الله صلى الله عليه وسلم طويل الصمت متواصل الاحزان» يانې رسول الله صلى الله عليه وسلم به تر ډېره غلی و او پرلپسې به د غم حالت پرې خپور و.

د ام عبدالله شعراني مقوله ده چې «من لم ينفعه سكوتنا لم ينفعه كلامنا» يانې چاته چې زموږ چوپتيا گټه ونه رسوله، هغه ته به زموږ خبرې هم گټه ونه رسوي. د مولانا شاه وصی الله صاحب يو مريد وايي، چې يوه ورځ مولانا وصی صاحب مجلس ته راغی خو غلی ناست و او تر ډېره په همدې حال کې و. بيا يې حاضرينو ته مخ کړ او ويې ويل «تاسو داسې فکر مه کوئ، چې زه به خامخايو څه وایم، دلته دې هماغه خلک راځي، چې له اوږدو پرته يوازې ناسته هم گټوره ورته ښکاري.»

وسوځېدې، چې له اسلام نه مخکې په خانه کعبه کې لگېدلی و.

ځينې نور څېړونکي له دې سره مختلف نظر لري. علامه انباري ليکلي دي «د سبعة معلقة په اړه چې دا خبره مشهوره ده، چې دا شعرونه د کعبې په پرده ځړول شوي و، کوم اصل او اساس نه لري.» ابو جعفر نحاس (مړ ۳۳۸هـ) د معلقاتو په شرحه کې ليکلي دي، چې «دا خبره چې قصيدې په کعبه کې ځړول شوې وې، د روايت له مخې هېڅ سند نه لري.» پروفيسور نولدیکي په دې موضوع يو کتاب ليکلی دی او دې نظر ته يې ترجيح ورکړې ده، چې د معلقاتو معنا

همدې لغوي معنا له مخې معلقات ويل کېږي. د دې نومونې وجه دا ده، چې دې قصيدو د خلکو زړونو خپل ځان ته مايل کړي وو. لانها علفت بالقلوب اکثر من غيرها:

فقد جاء الاسلام والمعلقات مشهورة محفوظة مروية ولكن لم يقل لنا احد ممن يوثق بهم انه راها معلقة على استار الكعبة

ژباړه: اسلام چې راغی، نو معلقات مشهور او محفوظ وو او خلکو به لوستل. خو هېڅ د اعتماد وړ سړي دا خبره نه ده کړې، چې دغه قصيدې دې يې د کعبې په پردو ځوړندې ليدلې وي (الدوحة، قطر، ذوالقعدة ۱۳۹۵هـ)

د جاهلي عرب کوم کلام چې تر موږه رارسېدلی دی، په هغو کې تر ټولو ډېر د اعتماد وړ کلام همدا اوه معلقې دي. خو په اوسنۍ زمانه کې ځينو څېړونکو د جاهلي زمانې د کلام ټولې ذخيرې ته له تاريخي پلوه د شک په سترگه کتلي دي. مصري ليکوال ډاکټر طه حسين ليکلي: «عرب په خپل

منځ کې کینه‌گر او له یو بل نه لرې اوسېدونکی قوم و.

په هغوی کې د خپلمنځي ربط داسې ذرایع نه موندل کېږي، چې د لهجو د یووالي امکان دې راپیدا شوی وای. یقیناً معقوله خبره همدا ده، چې له عدناني قبایلو څخه دې د هرې قبیلې خپله ژبه خپله لهجه وي.

خو دا ډول کومه خبره په جاهلي شعرونو کې نه تر سترگو کېږي. مور اوه واره معلقې لولو او هېڅ داسې نه محسوسوو، چې د هغو ترمنځ دې د ژبې کوم اختلاف وي.

د اوو واړو معلقاتو بحر، قافیه ټول یو دي. او کلمې هم په هغه معنا کاروي، چې له اسلام نه راوروسته مسلمان شاعران یې کاروي. نو اوس مور د دوو نظرونو په منځ کې یو. یا به دا خبره منو، چې د عدنان او قحطان عربي قبایلو ترمنځ د ژبې، لهجې او د وینا په طرز کې هېڅ ډول اختلاف نه وو. او یا باید دا اعتراف وکړو، چې دا اشعار د جاهلیت په زمانه کې له دې قبیلو څخه نه دي راغلي، بلکې له اسلام نه راوروسته دغو شاعرانو ته منسوب شوي دي. خو د لومړي نظر په پرتله مور دوهم نظر ته ډېره ترجیح ورکوو. ځکه چې د عدنان او قحطان ترمنځ د ژبې او لهجې اختلاف پخپله متقدمینو هم منلی هم دی. او نویو څېړنو هم په ډاگه کړې ده، چې د لغت حمیر (عرب عاربه) او لغت عدنان (عرب مستعربه) د ژبو ترمنځ ډېر سخت اختلاف و. ابو عمرو بن العلاء نه منقول دي، چې هغه به ویل «د حمیر ژبه زموږ ژبه نه ده او د هغوی لهجه زموږ لهجه نه ده.» (الادب الجاهلي)

خو دا لیدلوری لا هم انفرادي دي. ځکه چې د عربي ادب د مؤرخینو اکثریت دې نظر ته غاړه نه ده ایښې.

پخوا زمانو کې په انسان څرنگه

لیکل کول

۱- هیروغلیفي لیک (Hieroglyphics)

(د دنیا تر ټولو لرغونې او لومړنۍ الفبا)

هیروغلیف انځوریز لیک له کوزې خوا نه بر خواته او کله نا کله د دې بالعکس لیکل کېده. د دې لیک لیکونکي د عبادتخونو راهبان وو او دا لیک یوازې د مذهب په پیروانو پورې ځانگړی وو. د خدایانو لارښوونې، اسطورې او نورې مذهبي دعاگانې او احکامات به په تیرو، په ختینو لوحو او د لرگي په تابوتونو کښل کېدل. د دې لیک لیکل ډېر سخت و. د مصر په اهرامونو او ایډفو ښار کې د هورس خدای معبد او په تېره د آمون خدای په معبد (Temple of Amun) کې د دې لیک ډېر زیات عبارتونه لیکل شوي دي.

۲- مېخي ليک

۳- ميخي - پيکاني ليک (Cuneiform)

په ۲۰۶۷ قبل الميلاډ کې په بابل کې حمورابي نومي پاچا واکمني کوله. دا پاچا په خپل عدل مشهور و. حمورابي د حکومت قانون ترتيب کړ، چې د دنيا لومړنی قانون گنل کېږي. د تعليم لپاره يې ښوونځي جوړ کړل. د خپل واک په دوره کې يې سميري ليک ته نږدې يو ليک راوايسته چې په عرب او عجم کې په ميخي او پيکاني نوم مشهور شو او په انگرېزي کې يې کيونيفورم بولي. د کيندنو په ترڅ کې د دې ليک ډېرې زياتې بېلگې لاسته راغلې. يادې کتيبې د اروپا په لويو، لويو ميوزمونو کې ساتل شوې.

د کلداني کاهن او مؤرخ بروسوس (څلور سوه قبل الميلاډ) له تاريخ نه ثابته ده، چې څلور زره کاله پخوا په بابل کې د سميري قوم واکمني وه. سميري تمدن د لرغوني مصر هممهاله تمدن و. دا قوم د دجلې او فرات په منځنۍ سيمه کې اباد و. يونانيانو په دې خاوره د ميسوپوتاميه (بين النهرين) نوم ايښی و. د بابل په سوېلي خوا کې د يوه لرغوني ښار نيپور (Nipour) د کيندنو پر مهال په پخوا خښتو کې د هغې دورې کتيبې لاسته راغلې، چې د انځورونو په خوا کې د مېخي ليک عبارتونه يې هم لرل.

يانې ځينې وختونه انسان په داسې خبرو سر وي، چې د ويلو نه وي؛ چې دومره بې ارزښته او بې معنا وي، چې گواکې پخپله خبرې چينې ورتنه وهي، چې له داسې خبرو نه خو بهتره ده چې خاموش اوسې.

غربدل اړين نه دي

د عربي ژبې يوه مقوله ده «رب کلمة تقول لصاحبها دعني»؛ ځينې خبرې خپل څښتن ته وايي، چې پرې مې ږده.

هغه خلک چې د وينا او وعظ کمالونه بسپي، يوازې د زمانې له تغييراتو خپله

ناخبري ثابتوي

زندانونو کې يې ۵۰ زره سړي او ۳۰ زره ښځې زنداني پاتې وې.»

د عثمان رض له شهادت وروسته چې کله په مسلمانانو کې اختلاف راپيدا شو او په پايله کې يې د يو بل مخالفې ډلې جوړې شوې، نو ويناوالي ډېره زياته وده وکړه، په دې چې هر لوري د خپل نظر د تبليغ او خپراوي لپاره تر ټولو ډېر په وينا او وعظ باندې تکیه کوله. په حديث کې د يوې وړاندوينې له مخې په مسلمانانو کې د اختلاف له زېږېدو وروسته بيا هېڅ کله ختم نه شو، نو ځکه وعظ او ويناوالي ته خپله غذا ور رسېدله او دومره واعظان او ويناوال په کې راپيدا شول، چې شمېر يې د شمېرلو نه و.

خو د ساينسي دور له راتلو دمخه وينا او وعظ له خپلو ځينو زيانونو سره سره له گڼو اړخونو گټور هم وو، په تېره د جگړې په شېبو کې د جهادي جذبې د پارولو لپاره. مگر په ساينسي دور کې دغه ډول وعظ او ويناوالي خپله ټوله معنا بايللې ده. اوس په علم کې څېړنې او تحليل اهميت موندلي دي او په عمل کې پلان گډاري. ښکاره ده چې وينا او وعظ په دې دواړو پورې هېڅ تعلق نه نيسي. ځکه نن ورځ د وينا مقام هماغه پاتې دی، چې په مشاعرو کې د شاعري وي، نور هېڅ هم نه دی.

په دې حالاتو کې چې کوم خلک اوس هم د وينا او وعظ کمالونه ښکاروي، هغوی يوازې همدا ثابتوي، چې د زمانې له تغييراتو ناخبره دي. د دوی فعاليتونه ممکن په ميوزيم کې خوځای ومومي، مگر د حال يا مستقبل د جوړونې نوم نه شو ورکولې.

سحبان وائل (مړ ۵۴هـ) د ښې وينا او وعظ لپاره مثل گړځېدلي و. ده د امير معاويه په دربار کې ډېر زيات قدر او درناوی وليده. يو ځل له خراسان نه يوه ډله امير معاويه ته راغله. امير سحبان راوغوښته او د وينا هيله يې ترې وکړه. سحبان وويل، زما لپاره امسا راوړئ. خلکو وويل «د امير المؤمنین په دربار کې په امسا باندې څه کوې؟» ځواب يې ورکړ «هماغه څه چې موسي به له خپل خدای سره د خبرو په وخت کې له امسا سره کول.» بيا يې وينا پيل کړه، نو له ماسپښين نه تر مازديگره پورې داسې پرلپسې وغږېده، چې يو ځل هم يې تيندک په کې ونه خوږ. ټول گډوډوال هک حيران پاتې شول. امير معاويه وويل «ته په رښتيا هم د عربو ډېر برجسته خطيب يې.» سحبان وويل «يوازې د عربو نه، بلکې د ټولو عجمو او پېريانو او انسانانو هم.»

زياد بن ابيه (مړ ۵۳هـ) يو ځل د عمر رض په مخکې د مهاجرينو او انصارو په وړاندې وينا وکړه. وينا يې دومره ښه وه، چې له اورېدو وروسته عمرو بن العاص وويل «سبحان الله! که د دې ځوان پلار قرشي وای، نو په خپلې امسا به يې د عربو رهبري کوله.» حجاج بن يوسف ثقفی (۹۵-۴۱هـ) د ژبې او بيان ډېر هېښوونکي استعداد درلوده. مالک بن دینار وايي، «ما له حجاج نه ډېر اغېزناک او خوش بيانه واعظ نه دی ليدلي. دی به چې په ممبر ودرېده او له عراقيانو سره به يې د خپلو احسانونو او بخشونو يادونه کوله او په مقابل کې به يې د عراقيانو زياتي او بد چلندونه بيانول، نو ما به دی رښتوني او عراقيان دروغجن گڼل. حال دا چې ده ۱۲۰ زره عراقيان په زندان کې له منځه وړي وو او چې کله دی ومړ، نو په

پرده او حجاب

په اصل کې د حجاب او پردې اړوند آیتونه چې په غور مطالعه شي، نو دا واضحه او له ورايه ښکاري، چې په دې آیتونو کې دوه جلا، جلا پرېکړې بيان شوې دي. يوه دا چې د ښځې د ژوند ځانگړی امتياز دا دی، چې دا بايد د کور زينت وي او د يوه لنډ ضرورت يا عام اسلامي محصلت نه علاوه د ښځې له کور نه دباندې گرځېدل عييجن او ناخوښ عمل دی. نو ځکه ويل شوي دي:

«اې د نبي مېرمنو تاسې د نورو ښځو په شان نه ياست، که الله نه وېره لرئ نو په خبرو کې نزاکت مه کوئ چې بيا به هغه کس په تمه کې پرېوځي چې زړه کې يې رنځ وي او سمه (څېره) خبره کوئ.»

د پردې اړوند دوه ډول آیتونه راغلي دي، په يو ډول کې د رسول پاک صلی الله عليه وسلم بيبيانو او د امت ټولو ښځو ته يو ډول خطاب شوی دی، او په ځينو نورو آياتونو کې يوازې د نبي کریم ص سپېڅلو مېرمنو ته خطاب شوی دی. خو د قرآن کریم مفسرينو د دې آياتونو مفهوم او مقصود ته په کتو دا فيصله کړې ده، چې د دغو آیتونو احکام هم د ټولو ښځو لپاره عام دي، البته د رسول پاک ص د مېرمنو د عظمت او د هغو د احترام له امله هغوی ته ځانگړی خطاب شوی دی، هغوی د امت ميندې دي او له ټول اسلامي امت سره يې ډېره نازک اړيکه ده، د همدې لپاره ضروري ده، چې وړه غوندې بې حجابي هم بايد په دې اړيکه کې د خنډ سبب نه شي.

جاهليت د زمانې په څېر د بڼکلا او سينگار له نمايش سره د وتلو خو په اسلام کې هېڅ گنجائش نشته، هغسې چې د حجاب په آيت کې واضح شوي دي.

د ابو داؤد په صحيح حديث کې راغلي دي، چې نبي کریم صلی الله عليه وسلم وفرمايل: د بڼځې لمونځ په خونه کې له انگر نه ډېر غوره دی. «صلاة المرأة في بيتها أفضل من صلاتها في حجرتها ، وصلاتها في مخدعها أفضل من صلاتها في بيتها.» او د ترمذي په حديث کې تر دې هم په واضحو ټکو کې ويل شوي دي «لَمْرَأَةٌ عَوْرَةٌ، فَإِذَا خَرَجَتْ اسْتَشْرَفَهَا الشَّيْطَانُ» بڼځه عورت دی، چې کله بيرون وځي، نو شيطان يې په څرک کې وي او هرکلی يې کوي.

د خبرو خلاصه دا ده، چې د عصمت او عفت ساتنه د اسلام له مهمو مقاصدو څخه ده او دا بڼکاره ده چې په دې برخه کې وړه تېروتنه هم د نارينه په مقابل کې د بڼځې د ژوند لپاره د خورا هلاکت او تباهي سبب کېدلی شي. د همدې لپاره تر خپله وسه پکار ده، چې د هغو ټولو لارو او اسبابو مخه ونیول شي، چې په عامه توگه د دغسې تېروتنې يا گناه سبب کېدلی شي او د همدې لپاره پرده او حجاب د دې نېک مقصد لپاره تر ټولو غوره تگلاره ده. (نور البشر في سيرة خير البشر)

الرساله

د پوهنتون استاد خپل ملگري ته د «الرساله» مياشتنی په تعارف کې وويل:

IT PRESENTS ISLAM AS A
LIVING FAITH.

الرساله اسلام د يوه ژوندي مذهب په توگه وړاندې کوي.

او کرارې خپلو کورو کې اوسئ او د پومبني جاهليت غونډې خپل بڼايست مه څرگندوئ.» (احزاب)

په بل ځای کې ويل شوي دي:

«او کله چې له هغوی (بيبيانو) مو څه سامان غوښتو نو د پردې له شا يې وغواړئ. دا (طريقه) ستاسو او د هغوی د زړونو دپاره ډېره پاکيزه ده.»

او په نورو آيتونو کې دا څرگند شوي دي چې که د شخصي اړتيا يا اسلامي مصلحت په خاطر دباندي وتل حتمي وي، نو بيا د شرم او پردې تقاضا دا ده، چې دا خبرې په پام کې ونيسئ. نو فرمايلي يې دي:

«او مؤمنو بڼځو ته هم ووايه چې خپل نظرونه بڼکنه ساتي، د خپلو عورتونو ساتنه دې کوي او خپل سينگار دې نه بڼکاروي پرته له (مخ، لاس او پښو) هغه چې په خپله راڅرگند شي او په خپلو سينو دې خپل پروني واچوي او خپل سينگار دې نه بڼکاره کوي.» (النور)

او دغه راز فرمايي چې:

«اي نبي خپلو مېرمنو، لورانو او د نورو مؤمنانو بڼځو ته ووايه چې خپل پروني دې پر ځان راخپروي.» يانې په پروني دې خپل ټول بدن تغاړي، چې د پردې سترگې پرې ونه لگي.

که دا وهم منو، چې په قرآن کریم کې يوازې د نبي بيبيانو ته په پرده کې د سختي امر شوی دی، خو د عامو بڼځو لپاره دا سختي نشته او د دباندي وتلو اداب او طريقې چې ور وښودل شي، نو د ورځنيو اړتياوو لپاره د بيرون وتلو اجازه ورکړل شوې ده، نو بيا به هم دا منو، چې د اسلام خوبنه او د رسول پاک صلی الله عليه وسلم لارښوونه همدا ده، چې عامو بڼځو ته هم له سختي اړتيا پرته بيرون وتل عييجن کار دی او د

په اسلام کې د ښځې مقام

پوهېدلی چې کوم مال بهتر دی، نو هماغه به مو
ذخیره کاوه. پیغمبر علیه السلام وفرمایل: «لیتخذ
احدکم لسانا ذاکرا وقلبا شاکرا او زوجة مؤمنة تعین
احدکم علی ایمانه» (تفسیر ابن کثیر، جلد ۲، صفحه
۳۵۱) له تاسو نه دې هر یو داسې وکړي، چې ذکر
کوونکې ژبه او شکر ایستونکی زړه دې خپل کړي او
داسې ښځه دې وکړي، چې په ایمان کې ورسره
مرسته وکړي.

په یوه بل روایت کې د ایمان په ځای د آخرت کلمه
راغلې ده. دلته به مور یو څو مثالونه راوړو، چې له هغو
نه به په اسلامي ټولنه کې د ښځې د کردار اندازه
وشي.

«او هغو خلکو ته هم د دردناکې سزا زېری ورکړه
چې سره او سپین ذخیره کوي او د الله په لار کې یې
نه لگوي» (توبه- ۳۴)

په قرآن کریم کې چې دا آیت نازل شو، نو نبی صلی
الله علیه وسلم وفرمایل «تبا للذهب تبا للفضة» (تبا
شول سره زر او تبا شول سپین زر) دا خبره چې کله
صحابو ته ورسېده، نو هغوی اندېښمن شول او خپلو
منځونو کې یې وویل «نای مال نتخذ» (نو اوس کوم
مال ذخیره کړو) حضرت عمر رض په دې وخت کې
همدلته و. هغه وویل، که ستاسې خوښه وي، نو زه به
په دې اړه له رسول الله ص نه پوښتنه وکړم. خلکو
ووېل، سمه ده. نو حضرت عمر، رسول الله ته راغی او
ویې ویل چې ستاسې اصحاب وايي، چې کاش مور

۲- د بني غفار يوه ښځه وايي، چې زه د خپلې قبيلې له څو ښځو سره رسول الله صلى الله عليه وسلم ته راغلم. په دې وخت کې نبي کریم ص د خيبر د جهاد لپاره روانېده. مور ورته وويل، اې د خدای رسوله! مور غواړو، چې مور هم په دې سفر کې له تاسې سره لاړې شو، تر څو د ټپيانو درملنه وکړو، او څومره مو چې وس وي، له مسلمانانو سره مرسته وکړو. پيغمبر عليه السلام وفرمايل: على بركة الله (خدای مو برکتمنې کړه، راضي) د انصارو يوه ښځه ام عطيه رض وايي، چې ما له رسول الله صلى الله عليه وسلم سره په اوو غزوو کې گډون کړی دی. زه به د مجاهدينو د مشکونو د ساتلو لپاره د لښکر ترشا وم، د هغوی لپاره به مې خواړه پخول، د ټپيانو درملنه به مې کوله، او په رنځېدليو به مې پام ساته. اسماء بنت يزيد بن سکن د حضرت معاذ بن جبل د تره لور وه. د دې په باره کې حضرت مهاجر وايي، چې هغې د يرموک په جگړه کې د ځمبې په لرگي نېه روميان ووژل.

۳- په مدينه کې له يهودانو سره د جنگ د زمانې پېښه ده. ښځې او ماشومان يې په يوه کلا کې راټول کړي وو او حسان بن ثابت رض يې د هغو ساتنې ته گمارلی و. صفيه بنت عبدالمطلب هم د دې کلا په بام باندې وه. هغه وايي، چې زموږ خواته يو يهودي تېر شو او زموږ کلا ته يې تگ راتگ پيل کړ. په دې وخت کې بني قريظه جگړه پيل کړې وه. له دې امله زموږ او د رسول الله صلى الله عليه وسلم ترمنځ لاره بنده وه او هېڅ څوک نه و، چې د يهودي پر وړاندې زموږ دفاع وکړي. رسول الله صلى الله عليه وسلم او ټول مسلمانان له دښمنانو سره په نښته کې بوخت وو او زموږ لپاره يې هغوی نه شوی پرېښودلی. په دې وخت کې يهودي زموږ مخې ته تېر شو. ما حسان ته غږ کړل، چې اې حسانه! دا يهودي زموږ په کلا گرځي

۱- حضرت ام سلمه رض، يو ځل په يوې ښځې خپل وېښته چوټي کول. په دې وخت کې له جومات نه د خطبې اواز راغی. نبي کریم صلى الله عليه وسلم وفرمايل: ايها الناس (اې خلکو). نو ام سلمه سمدستي وويل، څرنگه چې دي، هماغسې يې راوتره. ښځې وويل، نو دومره بېرته دې ولې ده، تر اوسه خو يې لا ايهاالناس ويلي دي. ام سلمه وويل «ډېر ښه، آيا مور په انسانانو کې نه حسابېږو؟» دا خبره يې وکړه او پخپله يې وېښتان وتړل او ودرېده او د خطبې اورېدو ته يې ځان ورنېرېدې کړ. (طبقات ابن سعد) له حضرت ام سلمه رض د رواياتو شمېر ۳۷۸ دی. هغې به فتواوې هم ورکولې. ابن قيم ليکلي دي، چې د ام سلمه فتواوې که راټولې شي، نو يوه بشپړه رساله به ترې جوړه شي.

د رسول الله ص په مېرمنو کې حضرت عايشه رض تر ټولو ډېره ذهينه وه. د هغې د رواياتو شمېر تر ۲۲۱۰ پورې ښودل شوی دی. له عايشې نه شاوخوا سل صحابو او تابعينو روايت کړی دی. عروه بن زبير، سعيد بن مسيب، عبدالله بن عامر، مروق بن اجدع، عكرمه او علقمه په څېر خلک د عايشې په شاگردانو کې راځي. حضرت عايشه د ډېرې اعلى درجې فقيهه ښځه وه. چې کله به يې يو حديث بيانوه، نو علت او حکمت به يې هم ورسره بيانوه. له حضرت ابو سعيد او حضرت عبدالله بن عمر نه د جمعې ورځې د غسل په اړه يوازې همدومره روايت شوی دی، چې د جمعې د ورځې غسل ښه دی. خو دا حديث چې عايشې بيان کړی، نو دا يې هم ويلي دي، چې خلک به له لرې لرې کليو نه د جمعې لمانځه ته مدينې ته راتلل. هغوی به دوږو او گردونو وهلي وو او په ځولو کې به ډوب وو، نو ځکه رسول الله ص فرمايلي چې تاسې غسل کوئ.

لاس کې واخيست. بيا له کلا نه ښکته شوم او هغه يهودي ته ورننږدې شوم او د لرگي وارونه مې پرې وکړل، تر دې چې ومې واژه. چې کله ترې اوزگار شوم، نو بېرته کلا ته راستنه شوم او حسان بن ثابت ته مې وويل چې له کلا نه ښکته شه او د يهودي سامان راوړه. زه يوازې په دې وجه د هغه له سامان اخیستو راوگرځېدم، چې هغه سپری و. حسان بن ثابت رض وويل: اي د عبدالمطلب لورې! زه دې سامان ته اړتيا نه لرم. (البدایة والنهائة، جلد ۴، مخ ۱۰۸)

راگرځي او په خدای قسم زه له دې نه په امان کې نه يم. هسې نه زموږ له دې حساس حالت نه يهودان خبر کړي، او نبي صلی الله عليه وسلم او صحابه په جنگ کې بوخت دي. نو ور کوز شه او دا يهودي ووژنه. حسان بن ثابت وويل: «والله لقد عرفت ما انا بصاحب هذا» يانې په خدای قسم! ته پوهېږې، چې زه د دې کار جوگه نه يم» دا وايي، چې کله حسان دا ځواب راکړ او له هغه سره مې د يهودي د وژلو لپاره کوم څه وهم نه ليدل، نو ما خپله ملا وتړله او يو لرگی مې په

د مولانا عبدالماجد دريآبادي (۱۹۷۷-۱۸۹۲ز) نيکه مفتي محمد مظهر کريم د خپل وخت وتلی عالم و. د ۱۸۵۸ز په ماجرا کې علماوو د انگرېزانو په خلاف د جهاد فتوا ورکړه، په دې فتوا باندې د ده لاسليک هم و. د اود د نورو علماوو مثلاً مولانا فضل حق خير آبادی، مفتي عنايت احمد (د علم الصيغه مؤلف) او داسې نورو په خوا کې يې دی هم د نامعلومې مودې لپاره بندي کړ.

د بند په زمانه کې چې مولانا مظهر کريم صاحب بل کار نه درلوده، نو د عربي ژبې يو پند کتاب يې اردو ژبې ته وژباړه. د هغه ځای انگرېز افسران چې خبر شول، نو دا کار يې يوه «علمي لاسته راوړنه» وبلله او دومره خوشاله شوو، چې له حکومت نه يې د ده په ملاتړ کې ډېر زيات غږ پورته کړ. په دې سفارش خو دی سمدستي ازاد نه شو، خو د بند موده يې کافي ورته راکمه کړه. د سياسي حريف په توگه انگرېزان د مولانا مظهر کريم دښمن و، خو د علمي او اصلاحي شخص په توگه د هغو ملگری شو.

دا وړه پېښه زموږ د معاصر تاريخ تصوير دی. په هغو ميدانونو کې چې زموږ لپاره فرصتونه وو، هلته مو له کار کولو سره هېڅ دلچسپي ونه ښودله، او په کوم ډگر کې چې زموږ لپاره فرصت نشته، هلته خپل سر په دېواله وهو. يو سرباری ساده توب مو دا چې دې بې گتې کار ته مو بيا د جهاد نوم هم ورکړی دی.

ناممکن؟

له تخم نه هر شخص پانې ته رسېدلي شي، خو که له پانې نه تخم ته رسېدل وغواړو، نو داسې پېښه به د ځمکې په مخ هېڅ کله پېښه نه شي.

د خدای په دې دنيا کې هېڅ شي هم ناممکن نه دي، ناممکن يوازې دا دي، چې د ممکن شي د ترلاسه کولو لپاره له ناممکنو لاره هڅه وشي.

سوال او ځواب

د دعوت په ځای سیاست وگرځېده او د مؤمنانه سربسندنې د جذبې د سپړولو لپاره په دې دنیا کې یوازې دوه کارونه پاتې شول؛ که فرصت وي، نو توره وچلوه او که نه وي، نو ژبه وچلوه. مصر، الجزایر او هندوستان د دې خبرې ښکاره مثالونه دي. په دې سیمو کې چې کله د «استعمار» یا «باطل اقتدار» په خلاف د جنگ او جگړې فرصتونه وو، نو زرگونه مجاهدینو د ځان او مال قربانۍ ورکولې، او چې کله یې فرصت پای ته ورسېده، نو اوس له دې پرته بل هېڅ کار په سترگو نه ورځي، چې د خیالي طاغوتي سیاست په خلاف د لیک او وینا لفظي توپانونه راولاړ کړي، او چې کله د دې فرصت هم پاتې نه شي، نو په یوه ګوښه کې ډډه واچوي او د سخي بابا تسپې واپروي.

یوازې جهاد هغه ځواک دی، چې د ځمکې په سر اسلام ته قیام او استحکام وربښي. نو بیا څه وجه ده، چې په دومره لویه کچه د جهاد د جذبې له کارېدو سره سره اسلام په دې دور کې قیام او ټینګاو ونه موندلې. د دې وجه دا ده، چې د جهاد جذبې د خپل اظهار سمه لاره ونه موندله او په ناسمو کې لاره برابره شوه. کټ مټ هماغسې چې له یوه لوی سیند نه بې اندازې اوبه سمندر ته ور توی شي او د ساحل د دواړو غاړو کروندې د اوبو نه رسېدو له امله له وچېدو سره مخ شي. ځکه چې دا چاره یې ونه کړه، چې د سیند اوبه کروندو ته راوگرځوي.

د دعوت مطلب دا نه دی، چې د خلکو تر غوږونو څو توري ورسول شي او یا د هغوی په ناسم روش تنقید وشي. حقیقت دا دی، چې دعوت د ډېرې لویې قربانۍ کار دی. د خپل وخت، د خپلو جذباتو، د خپل

یوه ښاغلي له قاهرې لیکلي: «دلته د حکمة الدین په نوم ستاسې یو کتاب چاپ شوی دی، په دې کتاب یوه لاندېه راولاړه شوې ده. ځینې خلک د دې کتاب ډېره پلوي کوي او ځینې یې ډېر سخت مخالف دي. د قاهرې پوهنتون کې زده کوونکو د دې کتاب بیا کتنې هم نیولې وه. مخالفه ډله وایي، چې ستاسې کتاب خو جهاد له یوې مخې ختم کړی دی او دین یې ترروژې او لمانځه پورې محدود کړی دی. په دې تړاو دلته په جرایدو کې ځینې تنقیدي مقالې هم خپرې شوې دي.»

ځواب

بې له شکه جهاد په اسلام کې تر ټولو غوره عبادت دی. خو جهاد د قتال په معنا اخیستل همدومره ناسم کار دی، څومره یې چې د دین له لیکلې نه ویستل ناسم دي. حقیقت دا دی، چې د محمدي امت جهاد، دعوت او تبلیغ دی. په قرآن کریم کې د حق د شهادت په لاره کې خپلې قواوې لگول جهاد بلل شوی دی. (حج – پای) په بل ځای کې ویل شوي دي، چې د قرآن کریم په ذریعه له خلکو سره تبلیغي جهاد وکړئ. (فرقان – ۵۲) په قرآن کریم کې د دعوت حکم چې راغلي، نو الله تعالی یو دروند حکم (مزمّل – ۵) بللي دی. دعوت او تبلیغ دومره ستر کار ښودل شوی دی، چې دې کار ته د ځان د پوره وقف کولو مطلب دا دی، چې انسان خپل ځان په کې کنگال کړي (لعلک باخغ نفسک) په اوسنۍ زمانه کې د راپورته شویو تحریکونو په تېروتنو کې دا تېروتنه د کتار په سر کې راځي، چې هغوی له جهاد نه د قتال یا سیاسي مبارزو معنا واخیسته. د دې پایله دا شوه، چې د جهاد ډګر، د

د دې دعوتې عمل لپاره چې په پخوا زمانه کې کومې طریقي دود وې، اوس په هغو کې بې شمېره نوې طریقي اضافه شوې دي. د همدې لپاره په اوسنۍ زمانه کې دعوتې کار هم، د تداييرو او وسايلو له پلوه، نويو وسعتونو ته رسېدلي دي. حقيقت دا دی، چې د دعوت او تبليغ جهاد نن ورځ دومره پراخ لمنه شوی دی، چې د «ټېل ډالري» قاروني خزانه هم د دې کار د حقيقي بندوبست لپاره ناکافي ده. د حيرانتيا خبره ده، چې دغه زماني توپير نورو مذاهبو، مثلاً عيسويت ډېر ښه درک کړی دی او د خپل دين د تبليغ او خپراوي لپاره يې له دې نه ښه پرېمانه استفاده هم کړې ده. مگر مسلمان په دې ډگر کې دومره وروسته پاتې دي، چې ان د نويو امکاناتو شعور هم لا ورسره نشته. تر دې چې دوی ته دعوتې کار دومره عادي اېسي، چې په دې يې اوس سر نه خلاصېږي، چې دا ډول واړه کار ته د جهاد کلمه څرنگه کارېدلي شي!

مال، لنډه دا چې د هر څه له قربانولو وروسته هغه څه منځته راځي، چې دعوت يې بولي. په قرآن کریم کې حکم دی، چې د مدعو لپاره د داعي په زړه کې بايد ډېره زياته خیر خواهي وي، کومه خبره چې کېږي، په بليغه ژبه او د مخاطب د خپلې پوهې وړ اصطلاحاتو کې وشي، د مدعو له لوري په هر ډول تکليفونو صبر وشي. د مدعو له لوري د هېڅ اجر تمه ونه ساتل شي او خپل مال او شتمني په دې لاره کې ولگول شي. د مدعو له لوري په نيوکو باندي د پارېدو په ځای د هغه د هدايت لپاره لاسونه لپه شي، له هرې ممکنه لارې د مدعو زړه بايد رامات کړای شي. دعوتې کار بايد د عمر تر پايه پورې مسلسل جاري وساتل شي او بشپړ حق يې په ځای شي، نو دا دومره ستر او دومره نفيس ويستونکي کار دی، چې د لويو لويو انسانانو د دې مسؤليت په ليدو واريار خطا شوی دی او هېڅ کله يې د دې مسؤليت د په ځای کولو له اړخه خپلې اوږې سپکې شوې نه دي گڼلې.

د نن ورځې انسان د يوې نوې نړۍ خوبونه ويني، د يوه بهتر راتلونکي، چېرته چې هغه څه ترلاسه کړي، چې په مشيني تمدن کې يې ونه موندل. سره له دې چې دی خبر نه دی، چې دا مستقبل په راتلونکې دنيا کې راتلونکی دی، نه په اوسنۍ دنيا کې.

وتليو څېرو نه شمېرل کېږي، چې په نړيوالو غونډو کې د خبرو او نظر شريکولو فرصت مومي.

ډاکټر سالک په جنوري ۱۹۷۷ کې هندوستان راغلی و، دلته يې د طبي ساينس د انستيوت افتخاري فيلوشپ ترلاسه کړ. په دې سربېره (د نړيوالې همغږۍ) د نورو جايزه هم ورکول شوه، چې يو ستر وياړ دی.

ده په خپله وينا کې د انسانيت د سفر ډېر هيله بښونکی انځور وړاندې کړ. ده وويل، چې زموږ دنيا له الف دور نه ب دور ته ننوتې ده. او اوس هغه زمانه راتلونکې ده، چې انسان به له مرگ، ناروغي او نفرت نه ازادي ومومي. او په يوه بهتره دنيا کې به ژوند اوسي.

د امريکا بيولوژي پوه جوناس سالک ډېر بريالی ډاکټر و. د ده د طبابت کار ډېر ښه روان و. او په خوا کې يې خپلې طبي تجربې هم کولې.

يوه ورځ د ده پام شول، چې که خپله ټولې هڅې متمرکزې کړي، نو د پوليو درملنه کشف کولی شي.

ده د طبابت کار پرېښوده او څېړنو او تجربو ته يې مخه کړه. تر دې چې د پوليو واکسين يې ايجاد کړ او ابتدايي قرباني يې په ډېره لويه بريا بدله شوه.

اوس ده په امريکا کې «سالک د بيولوژي مؤسسه» په نوم يوه مؤسسه جوړه کړې ده. او اوسمهال له هغو

وخت هیچا ته انتظار نه کوي

و، او لږ وروسته یې بېرته لاس په دېوال کېښود او خپله لاره یې ونیوله. د ده په څېره لا هم د اطمینان څپې خورې وې. خو دی ډېر وړاندې تللی و او دروازه ترې شاته پاتې شوې وه. ده په دېوال لاس تم کړی او ځان سترې کړی و، خو دروازه به یې له کومه کوله، د دروازې په موندلو کې خو یې پښه ښویېدلې وه.

کټ مټ همدا حالت عموماً په دنیا کې هم خلکو ته ورپېښ دی. چې کله یې د بريا فرصتونه مخې ته پراته وي، نو کوم خارښ ورپیدا شي. او چې کله یې خارښ ختم شي، نو وخت یې تېر شوی او فرصت یې له گوتو وتلی وي.

وخت کله د چا انتظار کوي. دا زموږ مسؤلیت دی، چې وخت له لاسه وتلو ته پرې نه ږدو.

هغه ږوند و. غوښتل یې له ستر انگر نه دباندي ووځي. خو د ده لپاره دا خبره اسانه نه وه. انگر ډېر پراخه و، خو د وتلو لپاره یوازې یوه دروازه وه. له هیچا سره دومره وخت نه و، چې ده ته لارښوونه وکړي او تر دروازې یې ورسوي.

خو یوه کس چې ښایي په ږانده سړي به یې زړه خوږېدلی وي، ورته وویل: مه وارخطا کېږه. په دېوال لاس کېږده او روان اوسه، چېرته چې دروازه راوړسي، نو پخپله به پوه شي. ږوند سړی یې په خبره پوه شو، او روان شو. د ده لاس په دېوال ایښی و او په ډاډه زړه یې وړاندې قدمونه اخیستل. خو کله چې دروازې ته ورنیږدې شو، نو ناڅاپي یې ملا خارښ وکړ. ده لاس خپلې ملا ته یووړ او له دېوال نه یې لاس ایسته کړ، خو د ده قدمونه نه و درېدلي او په خپل حال مخکې روان

پای

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**